

فرصت‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در جنوب آسیا (شبه‌قاره هند)

میشم هادی پور^{۱*}، دکتر محمدرضا حافظ‌نیا^۲

دکتر سیدمحمد کاظم سجادی پور^۳، دکتر محمدرضا خراشادی زاده^۴

چکیده

مناطق ژئوپلیتیکی پیرامونی، نقش ویژه‌ای در سیاست خارجی کشورها ایفا می‌کنند. در این میان، یکی از مناطق ژئوپلیتیکی مهم پیرامونی ایران منطقه جنوب آسیا است. آنچه که در جنوب آسیا رخ می‌دهد بر منافع ایران تأثیرگذار می‌باشد. بنابراین داشتن شناخت مناسب در سیاست خارجی، توانایی لازم را برای حفظ و تقویت منافع ملی ایران در منطقه جنوب آسیا فراهم می‌نماید. هدف این پژوهش تبیین فرصت‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی ایران در منطقه جنوب آسیا می‌باشد. روش تحقیق این پژوهش توصیفی - تحلیلی و همچنین روش جمع‌آوری یافته‌های پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و میدانی خواهد بود. یافته‌های کیفی نشان می‌دهد که بخشی از شاخص‌های طبیعی و انسانی کشورهای منطقه جنوب آسیا با جمهوری اسلامی ایران از تجانس و هم‌تکمیلی در ابعاد مختلف اقتصادی، ارتباطی، فرهنگی، دینی و علمی برخوردار می‌باشند و یافته‌های میدانی دوازده شاخص را به عنوان شاخص‌های فرصت آفرین جمهوری اسلامی ایران در جنوب آسیا تأیید می‌کند.

جغرافیا و توسعه، شماره ۶۰، پاییز ۱۳۹۹

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۲/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۱/۲۳

صفحات: ۵۸ - ۳۱

واژه‌های کلیدی:

جنوب آسیا، جمهوری اسلامی ایران، فرصت، ژئوپلیتیک، سیاست خارجی.

مقدمه

مهمی نظیر دریای عمان، دریای عرب، خلیج فارس، تنگه هرمز و تنگه مالاکا در داخل آن رخنه کرده‌اند، قرار دارد. جنوب آسیا با سه منطقه ژئوپلیتیکی شرق و جنوب شرقی آسیا، آسیای مرکزی و غرب آسیا تلاقی دارد. آلفرد تایر ماهان استدلال کرد که هرکسی اقیانوس هند را در کنترل خود داشته باشد دنیا را در کنترل خواهد داشت. و سوئل کوهن نیز منطقه شبه‌قاره هند را در آستانه تبدیل شدن به یک قلمرو

مناطق ژئوپلیتیکی پیرامونی نقش منحصر به فرد و ویژه‌ای در سیاست هر کشور ایفا می‌کنند و جمهوری اسلامی ایران دارای مناطق ژئوپلیتیکی متفاوت و با توانایی‌های مختلف در کنار خود می‌باشد. یکی از مهم‌ترین مناطق ژئوپلیتیکی پیرامونی ایران جنوب آسیاست. این منطقه در مجاورت آب‌های اقیانوس هند، که دریاها، خلیج‌ها و تنگه‌های استراتژیک و

۱- دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

۲- استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۳- دانشیار روابط بین‌الملل دانشکده وزارت امور خارجه، تهران، ایران

۴- دانشیار ریاضی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

فرصت‌های ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در منطقه جنوب آسیا که شامل هفت کشور هند، پاکستان، بنگلادش، سریلانکا، مالدیو، بوتان و نپال می‌باشد، تعریف می‌شود.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نوع روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و با استفاده از روش‌های کمی انجام گرفته است. از این روی روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد. در این پژوهش برای شناسایی متغیرها و میزان تأثیرگذاری آنها بر سیاست خارجی ج.ا.ایران در جنوب آسیا، از نظر اساتید دانشگاه‌های پاکستان، هندوستان، بنگلادش، سریلانکا و ایران در رشته جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی، مطالعات منطقه و روابط بین‌الملل بهره گرفته شده است. در فرایند تحقیق برای شناسایی متغیرها و سنجش میزان تأثیرگذاری آنها؛ پرسشنامه به صورت الکترونیکی در قالب ۱۲ سوال بسته و دو بخش ارسال شد. در بخش اول تأثیرگذار بودن یا نبودن متغیرها و در بخش دوم میزان تأثیرگذاری این متغیرها مورد پرسش قرار گرفت. تعداد ۶۵ پرسشنامه به صورت کامل پاسخ داده شد. روایی پرسشنامه از لحاظ محتوایی و صوری بر اساس نظر خبرگان مورد بررسی قرار گرفت و با توجه به نتایجی که از آزمون کرونباخ (۰,۸۴۱) به دست آمد، سؤالات این پرسشنامه از پایایی لازم برخوردار بودند و در پایان با استفاده از آزمون فریدمن هرکدام از متغیرهای فرصت آفرین رتبه‌بندی شد.

ژئواستراتژیک می‌داند. از طرف دیگر منطقه شبه‌قاره هند در بین دو تا از مهمترین منابع تولید، توزیع و مصرف انرژی هیدروکربونی در جهان، یعنی حوزه خلیج فارس و حوزه دریای خزر به عنوان مهمترین منابع تولید کننده انرژی و همچنین در شرق آسیا به عنوان یکی از بزرگترین بازارهای مصرف در جهان قرار دارد؛ با این وجود منطقه جنوب آسیا صحنه‌ای تضادهای درونی و تعارضات ژئوپلیتیکی می‌باشد، آنچه مسلم است هر کشوری که به برقراری ارتباط و نقش آفرینی در این منطقه علاقه مند می‌باشد، قبل از هر چیز باید پتانسیل‌های داخلی و خارجی که پایه‌ی اساسی گسترش و یا کاهش روابط در حوزه‌های مختلف با بازیگران سیاسی این منطقه می‌باشد را شناسایی کند. با آگاهی و درک درست از واقعیت‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی مدیران سیاسی و تصمیم‌گیران حکومتی قادر خواهند بود ضمن شناخت ضعف‌ها و توانایی‌های فضاها، پیرامونی به نتیجه‌گیری‌های اصولی و مطلوب در راستای توسعه منافع ملی دست یابند. از سوی دیگر در دهه‌های گذشته عدم تمرکز بر منطقه‌گرایی و منفعل بودن در حوزه سیاست خارجی در سطح منطقه، زیان‌های جبران‌ناپذیری بر امنیت و منافع ملی ایران از جمله روی کارآمدن گروه‌های افراطی در کشورهای پیرامونی و همچنین از دست دادن فرصت‌های اقتصادی و سیاسی-امنیتی در منطقه و ظهور چالش‌های جدید امنیتی از ناحیه قدرت‌های بزرگ خارجی را در پی داشته است. در این راستا هدف اصلی این پژوهش حول تبیین

جدول ۱: اطلاعات جامعه آماری

تعداد	کشور	تعداد	سطح تحصیلات	تعداد	شغل جامعه آماری
۴۰	جمهوری اسلامی ایران	۶۰	دکتری	۵۰	هیأت علمی
۲۵	هندوستان، پاکستان، بنگلادش، سريلانكا و هلند	۵	دانشجویان مقطع دکتری	۵	کارشناسان وزارت خارجه
				۱۰	دانشجویان و فارغ التحصیلان مقطع دکتری
۶۵	جمع کل				

مفاهیم نظری

می‌توانند روابط با دو منطقه یا دو حوزه را حفظ کنند. از نظر کوهن مناطق ژئوپلیتیکی با تداوم توسعه خود به نیروهایی مهمتری در نظام بین‌المللی تبدیل شده‌اند (کوهن، ۱۳۸۷: ۱۱۰-۱۴).

نظریه ارتباطات کارل دوویچ: از منظر این نظریه، ارتباطات یک جامعه یا اجتماع سیاسی منطقه‌ای بدون وابستگی متقابل (کارکردی متقابل فنی، اقتصادی و ارزش‌های مشترک) اعضای تشکیل دهنده آن امکانپذیر نیست این وابستگی متقابل نیز تنها از طریق شبکه‌ای از ارتباطات و مبادلات متقابل حاصل می‌شود، با وجود این ارتباطات و مبادله به تنهایی تشکیل چنین جامعه‌ای را تضمین نمی‌کند زیرا ارتباطات اگر به جای کشف و تقویت هویت جمعی مبتنی بر ارزش‌ها و منافع مشترک بر ارزش‌های متمایز و انتظارات متفاوت تاکید ورزد ممکن است تنش را تشدید کند. از این رو باید به موازات افزایش ارتباطات بین کشورهای شرکت کننده در همگرایی منطقه‌ای، ارزش‌های مشترک، پیش بینی پذیری تصمیم گیرندگان و پاسخگویی متقابل دولت‌ها در سطح منطقه نیز تثبیت و تقویت گردد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۳: ۱۰۶).

نظریه کانتوری و اشبیگل: کانتوری و اشبیگل نظام بین‌المللی را متشکل از چندین نظام تابعه منطقه‌ای می‌دانند. به نظر آنان هریک از این نظام‌ها، تابعه از یک

منطقه ژئوپلیتیکی: مجموعه‌ای از کشورها و واحدهای سیاسی فضایی همجوار، اعم از فضای خشکی یا آبی یا تلفیقی، که براساس ترکیب عوامل سیاسی و جغرافیایی خاص دارای تجانس و هویت مشخص و یا کارکرد مشترک بوده و از سایر مناطق و نواحی مجاور متمایز گردد (حافظنیا، ۱۳۸۵: ۱۱۱).

فرصت: مجموعه عواملی هستند که بستر ساز و مقدمه قدرت یک کشور می‌باشند و به تولید قدرت کشور کمک می‌کنند (حافظنیا، ۱۳۹۷: مصاحبه حضوری).

نظریه ساختار فضایی سیستم ژئوپلیتیکی جهان کوهن: این نظریه توسط سائل بی کوهن جغرافیدان معاصر امریکایی ارائه شده است. ساختار فضایی شامل حوزه ژئواستراتژیک، منطقه ژئوپلیتیکی، نوارهای شکننده و کشورها و مناطق مدخل (گذرگاهی) می‌باشد. در این نظریه مناطق زیربخش‌هایی از حوزه‌ها هستند، اگرچه ممکن است برخی میان آنان‌ها قرار داشته یا مستقل از آنها باشند. مناطق ژئوپلیتیکی توسط همجواری جغرافیایی و تعاملات سیاسی، فرهنگی و نظامی و شاید به واسطه مهاجرت و ازدواج مردمان و تاریخ‌های مشترک ظهور ملی، به یکدیگر پیوند می‌خورند. تمایزات میان حوزه و منطقه تمایزاتی استراتژیکی و تاکتیکی هستند کشورها در هر دو سطح منطقه و حوزه فعالیت می‌کنند و برخی مواقع

به تغییر پویای تصمیم‌گیری داخلی در دیگر کشورها به مقتضای فضای داخلی خط‌مشی‌های سیاسی خود" تعریف شده است (۴) ساختار روابط درون منطقه (Ibid: 7-20) با نگاهی به نظریه‌های فوق؛ به این نتیجه می‌رسیم که عواملی چون موقعیت جغرافیایی، منازعات درون منطقه، کارکردهای متقابل فنی؛ اقتصادی، ارزش‌های مشترک، رقابت‌های درون منطقه‌ای، عوامل فرهنگی و... در رابطه با منطقه‌گرایی تأثیرگذار می‌باشد.

محیط‌شناسی

جنوب آسیا: جنوب آسیا یک منطقه کلان جغرافیایی است که شامل هند، پاکستان، بنگلادش، سریلانکا، نپال، مالدیو و بوتان می‌باشد (Kumar, 1999: 31; Thakur & Wiggen, 2004: 1; Elliott, 2015: 7).

دو یا چند کشور هم‌جوار تعامل‌گر با یکدیگر است که پیوندهای مشترک قومی، زبانی، فرهنگی، اجتماعی و تاریخی دارند، و گاه احساس همانندی و هویت آنها با اقدامات و طرز تلقی کشورهایی که خارج از این نظام تابعه هستند تشدید می‌شود (Cantori & Spiegel, 1970: 607) به نظر کانتوری و اشبیگل چهار متغیر الگویی بارز می‌تواند تعیین‌کننده جریان‌های مختلف منطقه‌ای و تمایز آنها از یکدیگر باشد این چهار متغیر الگویی به ترتیب عبارتند از: (۱) ماهیت و سطح انسجام، یا میزان تشابه و یا مکمل بودن ویژگی‌های تمامیت‌های سیاسی که متمایل به همگرایی هستند، و میزان مبادلات بین این واحدها (۲) ماهیت ارتباط درون منطقه‌ای (۳) سطح قدرت در نظام تابعه، قدرت در این قالب به "توان بالفعل و بالقوه و عزم یک ملت

نقشه ۱: جنوب آسیا

ملی، حفظ تمامیت سرزمینی کشور، حفاظت از ارزش‌های حیاتی فرهنگی و عقیدتی و مبانی هویت ملی، توسعه ملی، گسترش حوزه نفوذ در ابعاد مختلف، جلوگیری از گسترش حوزه نفوذ دیگران در داخل، گسترش الگوی پایدار با سایر کشورها، حفاظت از حیثیت و پرستیژ ملی، وحدت جهان اسلام، تشکیل جامعه جهانی اسلامی، گسترش فرهنگ و تمدن ایرانی

جمهوری اسلامی ایران: کشوری است در جنوب غرب آسیا؛ که از شمال با منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، از جنوب با منطقه خلیج فارس، از غرب با مدیترانه شرقی و از شرق با جنوب آسیا هم‌جوار است. ج.ا.ایران در سیاست خارجی اصول و اهدافی مشخصی چون، حفظ نظام جمهوری اسلامی، حفظ و موجودیت بقای ملت و کشور، حفظ استقلال و حاکمیت مستقل

سنتری خود، جذب سرمایه‌گذاری خارجی اضافی برای توسعه زیرساخت‌های انرژی، بهبود بهره‌وری انرژی، اصلاح و خصوصی‌سازی بخش انرژی و ارتقا و توسعه تجارت و سرمایه‌گذاری انرژی منطقه‌ای هستند. آسیای جنوبی دارای ۵,۷ میلیارد ذخایر نفتی است که برابر با ۰,۵ درصد ذخایر جهانی است. انتظار می‌رود که واردات نفت جنوب آسیا تا پایان سال ۲۰۲۰ بیش از دو برابر شود و انتظار می‌رود که خاورمیانه منبع اصلی واردات نفت باشد. صنعتی‌سازی اخیر، شهرنشینی و رشد جمعیت در جنوب آسیا، تقاضای انرژی را به میزان قابل توجهی افزایش داده است. بخش عمده‌ای از نفت مورد نیاز برای پاسخگویی مصرف رو به رشد حمل و نقل، صنعت، تولید برق و بخش‌های خانگی است (Rashadkhan et al, 2007: 481-487; Vidyarthi, 2015: 1-23; Jumbe, 2004: 61-68). بسیاری از کشورهای آسیای جنوبی به یک منبع واحد وابسته هستند؛ بیش از ۵۰ درصد کل تولید برق از جمله بنگلادش (گاز طبیعی ۹۱,۵ درصد)، هند (۶۷,۹ درصد زغال سنگ)، نپال (انرژی آبی ۹۹,۹ درصد) و سریلانکا (۵۰,۲٪) چنین وابستگی پایدار نیست. هند و پاکستان به شدت به سوخت‌های فسیلی وابسته هستند، سهم قابل توجهی از مصرف انرژی در نپال و سریلانکا را می‌توان به سوخت‌های قابل احتراق و زباله (که شامل سوخت‌های جامد مانند هیزم) تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، از سال ۲۰۱۰، مالدیو تمام مصرف انرژی اولیه خود را از نفت وارداتی تأمین کرد (Afrikhar et al, 2015: 11-17). طبق گزارشات اداره سایر مایعات) در جنوب آسیا بین سال‌های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۶ روند افزایشی داشته است.

در حوزه‌های تمدنی متجانس و حتی نامتجانس، عدم شکل‌گیری هژمونی جهانی و منطقه‌ای آمریکا و... را تعریف و تعقیب می‌کند. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۴۰-۱۳۳؛ دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۴۹-۴۴)

یافته‌های کتابخانه‌ای

مفهوم آسیای جنوبی به‌عنوان یک منطقه ژئوپلیتیکی مستقل از حوزه‌های ژئواستراتژیک هم‌جوار و تقسیمات منطقه‌ای آنها، برای نخستین بار در سال ۱۹۶۳ میلادی توسط سوئل کوهن مطرح گردید (کوهن، ۱۳۸۷: ۶۱۲). کشورهای منطقه جنوب آسیا از دهه‌های گذشته عرصه رقابت قدرت‌های درون منطقه و مداخله‌ای قدرت‌های فرا منطقه‌ای بوده است. در سازه ژئوپلیتیکی جنوب آسیا ساختار قدرت تک‌قطبی می‌باشد و بیشترین رقابت در این منطقه را می‌توان بین هند به‌عنوان قدرت سطح یک و پاکستان به‌عنوان قدرت سطح دو مشاهده کرد و در سطوح بعدی کشورهای دیگر قرار دارند. این منطقه دارای ویژگی‌هایی است که برای همسایگان آن بویژه جمهوری اسلامی ایران دارای مزیت‌ها و فرصت‌هایی می‌باشد که به تشریح آنها می‌پردازیم.

نیاز جنوب آسیا به منابع پایدار تأمین‌کننده انرژی

امروزه تأمین انرژی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های دولتهاست از این رو کسب انرژی‌های مختلف از جمله نفت، گاز، زغال سنگ و دیگر انرژی‌ها از اولویت‌های اساسی دولتمردان هر کشوری محسوب می‌شود. کشورهای جنوب آسیا با سرعت در حال افزایش تقاضا، برای انرژی با کمبود انرژی مواجه هستند به دلیل تأثیرات اقتصادی و سیاسی ناشی از چنین کمبودی، بهبود عرضه انرژی، یک اولویت مهم دولت‌های منطقه است. کشورهای جنوب آسیا به دنبال تنوع منابع انرژی

جدول ۲: مصرف انرژی جنوب آسیا

کشورها	نوع انرژی مصرفی	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶
هند	زغال سنگ	۱/۳۸۱	۱/۵۱۱	۱/۵۳۲	۱/۵۰۳
	گاز طبیعی	۱۰۶	۱۰۴	۱۰۱	۱۰۸
	نفت و سایر مایعات	۴۶۴	۴۷۴	۵۱۸	۵۴۳
پاکستان	زغال سنگ	۱۳	۱۸	۱۸	۲۰
	گاز طبیعی	۶۴	۶۴	۶۶	۷۱
	نفت و سایر مایعات	۷۲	۷۷	۸۰	۸۶
سريلانكا	زغال سنگ	۱/۸	۳/۷	۵	۵/۳
	گاز طبیعی	۰	۰	۰	۰
	نفت و سایر مایعات	۱۴	۱۶	۱۷	۱۹
نپال	زغال سنگ	۰/۵	۰/۵	۰/۴	۰/۴
	گاز طبیعی	۰	۰	۰	۰
	نفت و سایر مایعات	۳/۶	۴	۳/۵	۷/۹
بنگلادش	زغال سنگ	۳/۹	۳/۷	۳/۷	۴
	گاز طبیعی	۴۵	۴۷	۵۲	۵۸
	نفت و سایر مایعات	۱۶	۱۸	۱۷	۱۸
مالدیو	زغال سنگ	-	-	-	-
	گاز طبیعی	۰	۰	۰	۰
	نفت و سایر مایعات	۱/۶	۲/۲	۱/۶	۱/۶
بوتان	زغال سنگ	۰/۱	۰/۲	۰/۱	۰/۱
	گاز طبیعی	۰	۰	۰	۰
	نفت و سایر مایعات	۰/۵	۰/۴	۰/۵	۰/۴

مأخذ: Eia, 2018

رقابت‌های درون منطقه‌ای جنوب آسیا

در سطحی وسیعتر، همه این موارد گرایش به سوی نمایش هند به عنوان قدرت برتر و مسلط منطقه دارند (Thapliyal, 1999: 51؛ زرقلانی، ۱۳۸۲: ۳۰۶-۳۰۲) وضعیت هندوستان با یک مزیت ژئواستراتژیکی دیگری تقویت شده است؛ هند در مرکز آسیای جنوبی قرار دارد و بوسیله مرزهای هند و سرزمین‌های دریایی کشورهای آسیای جنوبی از هم جدا شده‌اند این واقعیت ژئواستراتژیکی بدان معنی است که جنوب آسیا اساساً توسط هند قفل شده است (Snedden, 2016: 3-10)؛ به عبارتی هند از مزیت جغرافیایی برخوردار است، که تمام همسایگانش به طور فیزیکی توسط سرزمین هند از یکدیگر جدا شده‌اند. این عدم توازن ژئوپلیتیکی اغلب ترس، سوء ظن و حسادت را در میان کشورهای

در سازه ژئوپلیتیکی جنوب آسیا ساختار قدرت تک قطبی می‌باشد و بیشترین رقابت در این منطقه را می‌توان بین هند به عنوان قدرت سطح یک و پاکستان به عنوان قدرت سطح دو مشاهده کرد و در سطوح بعدی کشورهای دیگر قرار دارند. از نظر ساختار قدرت منطقه شبه‌قاره هند از وضعیت نامتوازنی برخوردار است به گونه‌ای که هند به تنهایی ۷۵ درصد از جمعیت منطقه ۷۳ درصد از مساحت کل منطقه را در بر می‌گیرد و به لحاظ قدرت ملی در بین قدرت‌های برتر جهان قرار گرفته است. اختلاف در وسعت، نیروی انسانی عظیم، ارتش قابل ملاحظه، قدرت تکنولوژیکی و اقتصادی و شخصیت رهبری در سطح منطقه و حتی

به دنبال خلع سلاح تامیل‌ها و دستیابی به صلح بود کرد. این توافق باعث خشم بیشتر سینه‌الی‌ها سریلانکا شد که این توافق را تلاش‌هند برای هژمونی بر سریلانکا برداشت کردند (RafiKhan et al, 2007:12-13).

ظرفیت‌های اقتصادی، فنی و علمی کشور هند

شاخص‌های گوناگونی چون تولید ناخالص داخلی، سهم کشور از تجارت جهانی، نسبت ذخایر بین‌المللی و... برای ارزیابی قدرت اقتصادی کشورها لحاظ شده است کتاب اطلاعات جهانی سازمان سیا، شاخص تولید ناخالص در هند ۹/۴۷۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ اعلام کرد، که از این لحاظ، هند پس از آمریکا و چین در رده سوم قرار می‌گیرد (CIA World Fact book, 2017) رشد اقتصادی این کشور از سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۱۷ تقریباً ۷ درصد بوده؛ همچنین هند با سهم ۲/۴۸ درصد از تجارت جهانی در جایگاه پنجم قرار دارد انتظار می‌رود این کشور، سریع‌ترین رشد جهانی تا ۲۰۵۰ را داشته باشد. میزان طلای هند از ذخایر ارزی این کشور (۵۹۹/۴۴ تن) است به لحاظ ذخایر طلا، هند در رده دهم جهان قرار دارد (Statista, 2018; WTO, 2017). هند از کشورهای پیشرو در خدمات آی تی است، سرمایه‌داران بزرگ ارتباطات جهانی برای وارد شدن به بازار هند با یکدیگر رقابت می‌کنند. در سال ۲۰۰۵ بیل گیتس از طرح سرمایه‌گذاری ۱/۷ میلیارد دلاری در هند پرده گشود، در پی آن، اینتل تولیدکننده معروف اجزای کامپیوتر اعلام کرد که به منظور تأسیس مرکز تحقیق و توسعه در هند یک میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خواهد کرد. بزرگترین تولیدکنندگان تجهیزات شبکه‌ای جهان نیز تصمیم خود را مبنی بر افزایش سرمایه‌گذاری تا سقف ۱/۱ میلیارد دلار در این کشور اعلام کرده‌اند. هند را در صنعت اطلاعات باید به شکل ببری قوی‌هیکل ببینیم بیش از نیمی از پانصد شرکت بزرگ جهان در زمینه توسعه نرم‌افزار با هند

کوچکتر ایجاد می‌کند. دولت‌های کوچکتر در منطقه از تجربیات استعماری خارج شده و به مسائل حاکمیت ملی، هویت و خودمختاری و احتمال سلطه واقعی فرهنگی و اقتصادی همسایه بزرگ خود حساس شده‌اند (NawazKhan, 2016:69). هند و پاکستان در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و منطقه‌ای در حال رقابت هستند، در کنار این رقابت می‌توان به عواملی دیگر در بروز رقابت بین این دو سطح از قدرت به برنامه‌های هسته‌ای دو کشور اشاره کرد، تصمیمات هسته‌ای هند بر برنامه‌های پاکستان تأثیر داشته و اسلام‌آباد به لحاظ استراتژیکی دلایل متقنی برای دستیابی به بمب هسته‌ای دارد (Betts, 1979:58-61). معادله نپال و هند یک مثال کلاسیک از مانور سیاسی قدرت بزرگ با قدرت کوچک است و نپال اگرچه از لحاظ اقتصادی وابسته به هند است ولی تلاش می‌کند بهترین موقعیت را برای خود حفظ کند، عمده مشکلات بین دو طرف بر اساس نگرانی‌های اقتصادی استوار است (RafiKhan, 2007: 13). روابط بنگلادش پس از کسب استقلال با هند همواره به صورت روابط برادر کوچکتر در مقابل برادر بزرگتر بوده است، هند به دلیل دخالت نظامی در ابتدای کسب استقلال بنگلادش این نقش را برای خود محفوظ داشته است. اخیراً هند بنگلادش را به تمجید از پاکستان و همچنین به عنوان یک کانال که برای عملیات‌های تروریستی ضد هند فعالیت می‌کند متهم کرده است. از سوی دیگر، بنگلادش، هند را برای حمایت از شورشیان ضد داکا و چاکما سرزنش می‌کند (Rafi Khan et al, 2007:13). هند به طور آشکار با تامیل‌های سریلانکا همدردی می‌کند. در سال ۱۹۸۷، زمانی که دولت سریلانکا برای بازگرداندن کنترل قلمرو شمالی خود؛ از طریق یک محاصره اقتصادی تلاش می‌کرد، هند به نجات تامیل‌ها آمد. در ماه ژوئیه ۱۹۸۷، هند تصمیم به ارسال نیروی حافظ صلح هند (IPKF) به سریلانکا، تحت توافقنامه‌ای که

در آسیای جنوبی بیش از ۴۰ درصد از مردم فقیر جهان و ۳۵ درصد از مردمی که از سوء تغذیه رنج می‌برند باقی مانده‌اند. حدود ۵۱ درصد از جمعیت فقیر دارای کمبود انرژی غذایی هستند و بیش از ۵۶٪ نوزادان کم وزن دنیا در منطقه متولد شده‌اند. حدود ۲۰ درصد از مردم به آب آشامیدنی سالم دسترسی ندارند. با کمتر از ۵٪ از مساحت زمین، جنوب آسیا باید حدود یک چهارم جمعیت جهان (۱,۶ میلیارد نفر) را تغذیه کند. منابع زمین، آب و منابع اکوسیستم حیاتی در حال کاهش است، اما جمعیت رو به رشد است، و پیش بینی می‌شود اگر نرخ رشد فعلی جمعیت حفظ شود تا سال ۲۰۵۰ جمعیت به ۲,۳ میلیارد نفر برسد. با افزایش جمعیت، کاهش زمین‌های کشاورزی، افزایش تنش بر منابع آب و منابع انرژی و تنوع آب و هوا، آسیای جنوبی با چالش‌هایی غذایی بیشتری با همان زمین یا کمتر، آب کمتر و افزایش قیمت‌های انرژی، مواجه است. بیشتر کشورهای جنوب آسیا واردکننده مواد غذایی هستند زیرا با تولید داخلی توان تأمین نیاز داخلی خود را ندارند (Bhattarai, 2016:7; Rasul & Sharma, 2015: 1-16; Iqbal & Amjad, 2010: 35-48; Ahmedetal, 2007; Rasul, 2014: 35-48; World Bank, 2013; Sumner, 2012:865-877; Rasul, 2016:14-25)

قرارداد امضا کرده‌اند. مایکروسافت، اینتل، اپل، ای بی ام، زیمنس، اچ پی، کامپک، و موتورولا همگی در این کشور مراکز تحقیق و توسعه یا پایگاه‌های تولیدی ایجاد کرده‌اند (CIA World Fact book, 2017) (برابر معاصر، ۱۳۹۰: ۳۶). قدرت اقتصادی هند به ویژه در فناوری هوا و فضا و جهش علمی آن در عرصه فناوری اطلاعات به گونه‌ای است که حجم صادرات نرم‌افزار آن کشور سالانه رقمی حدود ۲۵ میلیارد دلار را تشکیل می‌دهد، صادرات هند در این بخش در سال‌های ۲۰۱۳-۲۰۱۴م. حدود ۱۶۷ میلیارد دلار بوده است (Livemint portal, 2015).

بازارهای اقتصادی پرجمعیت جنوب آسیا

جنوب آسیا یکی از پویاترین مناطق جهان است. رشد جمعیت بالا، شهرنشینی سریع، پیشرفت سریع اقتصادی و صنعتی شدن، افزایش تقاضا برای منابع؛ از جمله غذا، آب و انرژی افزایش یافته و مصرف آنها را شدت بخشیده است. اگر چه کشورهای جنوب آسیا در سال‌های اخیر پیشرفت‌های اجتماعی و اقتصادی زیادی داشته‌اند، اما چالش‌هایی در پایان دادن به گرسنگی و فقر و تأمین امنیت غذا و تغذیه، استانداردهای مناسب زندگی، دسترسی به انرژی مدرن و زندگی سالم برای بخش زیادی از مردم را دارند. با وجود رشد چشمگیر اقتصادی در دهه گذشته،

جدول ۳: خلاصه وضعیت برخی شاخص‌های اقتصادی کشورهای جنوب آسیا

کشورها	مالدیو	بوتان	نیپال	سريلانكلا	بنگلادش	پاکستان	هند
رشد واقعی تولید ناخالص داخلی، در قیمت‌های ثابت بازار	۶/۲	۵/۸	۷/۵	-	۷/۳	۵/۷	۶/۷
مصرف خصوصی	-	-۲/۰	۲/۴	-	۷/۴	۸/۷	۶/۸
مصرف دولت	-	۸/۵	۲۴/۲	-	۷/۸	۵/۳	۱۰/۹
صادرات، کالاها و خدمات	-	-۲/۰	۱۶/۹	-	-۲/۳	-۰/۸	۴/۰
واردات، کالاها و خدمات	-	-۱۱/۵	۲۲/۰	-	۲/۹	۲۱/۰	۶/۰

مأخذ: Worldbank, 2018: 52-72

وجود مرزهای جغرافیایی مشترک با جنوب آسیا

قلمرو تمدنی جنوب آسیا، از جنوب شرق ایران با فلات ایران ارتباط دارد و به عنوان منطقه ژئوپلیتیک پیرامون ایران مطرح است. در میان مردمان و نژادهای بسیاری که با زندگی و فرهنگ هند تماس پیدا کرده‌اند و در آن نفوذ داشته‌اند قدیمی‌ترین و مداوم‌ترین آنها ایرانی‌ها بوده‌اند در واقع روابط میان آنها حتی پیش از آغاز تمدن هندوآریایی بوده است، زیرا قبایل هندوآریایی و ایرانیان باستان هردو از یک اصل و نسب مشترک جدا شده‌اند و راه‌های جداگانه برای خود در پیش گرفتند (عل‌نهره، ۱۳۶۱: ۲۴۷-۲۴۶). منطقه ژئوپلیتیک جنوب آسیا از طرف جنوب شرق با ایران تماس جغرافیایی دارد و هم‌مرز بلافصل ایران محسوب می‌شود روابط ایران و شبه‌قاره قبل از استقلال پاکستان تابعی از مناسبات ایران انگلستان بود و از آن جایی که دولت‌های مرکزی ایران در دوران قاجاریه ضعیف بودند، این مناسبات تحت تأثیر رقابت انگلستان با روسیه قرار می‌گرفت در سال ۱۷۳۹ نادرشاه افشار، بلوچستان را تسخیر و ناصرخان براهوایی را به سمت حکمرانی آن ایالت منصوب کرد پس از قتل نادرشاه، ناصرخان نسبت به احمدشاه اظهار تابعیت کرد ولی بعداً استقلال خود را اعلام نمود و مدت‌ها در آن منطقه حکومت کرد. در زمان محمدشاه قاجار، دولت ایران در صدد تسخیر بلوچستان برآمد و آن ایالت را ضمیمه خاک خود کرد. ژنرال سرفردریک گلداسمیت که در سال ۱۸۶۴ مشغول کشیدن سیم تلگراف بود به دستور دولت متبوع خود و به منظور حفظ استان از تحت الحمایه کلات باب مذاکره با ایران را مفتوح کرد. دولت انگلستان در سال‌های بعد قراردادهای سرحدی را که خود نوشته بود به دولت ایران تحمیل کرد. در سال ۱۸۷۱ وزیر مختار انگلستان یادداشتی منضم به نقشه جدید بلوچستان متضمن سرحدات تعیین شده

را برای ایران ارسال کرد که در آن خط سرحدی بین بلوچستان و ایران و دولت مستقل کلات معین شده بود. برحسب دستور ناصرالدین شاه، نقشه جدید برطبق قرارداد ۲۶ دسامبر ۱۸۹۵ مورد قبول قرار گرفت و یادداشت‌های مربوطه نیز در ۲۶ مارس ۱۸۹۶ به امضای نمایندگان ایران و انگلیس رسید (وزارت امور خارجه، ۱۳۵۵: ۵۹-۵۷). بلوچستان ایران از گذشته مرز ایران و هند بوده است. این خط مرزی از کوه ملک سیاه شروع می‌شود و از مشرق رباط، میرجاوه و خاش عبور می‌کند و به رود تالاب متصل می‌شود؛ پس از آن از شمال و مشرق کنده گذشته به سیاهکوه می‌رسد و از آنجا تا مقابل تپه کورکانیان به سمت جنوب امتداد می‌یابد و با رود ماشکل تلاقی می‌کند؛ از آنجا در مسیر رودخانه به سمت غرب می‌رود سپس با گذر از عرض رودخانه؛ در شرق بندر گواتر به دریای عمان منتهی می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷: ۳۰۹). مرز ۹۷۸ کیلومتری ایران- پاکستان که از ملک سیاه کوه تا خلیج گواتر امتداد دارد از نظر تهدید استراتژیک، امن‌ترین مرز برای دو دولت هم‌جوار محسوب می‌شود. ایران در هیچ دوره تاریخی از مرزهای جنوب خاوری مورد تهدید راهبردی قرار نگرفته است. جهات متفاوت تهدید راهبردی، گسست فضایی که زمینه‌دور شدن مناطق حیاتی میانشان شده و نداشتن منابع تعارض طبیعی و گسترده ژئوپلیتیک؛ سه عامل مهم و پایدار در ایجاد چنین نقش تاریخی است (کریمی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۰۹؛ کریمی‌پور، ۱۳۹۴: ۱۵۴-۱۵۲).

نفوذ سنتی زبان فارسی در جنوب آسیا

زبان و ادبیات فارسی از هزار سال پیش در جنوب آسیا به شیوه‌های گوناگون نقش برانگیخته است و با فرهنگ و زبان کشورهای جنوب آسیا (هند، پاکستان و بنگلادش) به هم آمیخته است (شریف، ۱۳۹۱: ۲۳-۱).

لوازم سلطنت و مایه شوکت دولت است (نفیسی، ۱۳۴۴: ۱-۳). با تأسیس سلسله مغولی هند یا همان سلسله گورکانی هند، به دست بابر که نسبتش با پنج واسطه به تیمور می‌رسید، زبان فارسی به اوج شکوفایی رسید. بابر و و پسرش همایون و نوه اش اکبر و پسر او جهانگیر و اعقاب آنها، بزرگترین حامیان ادبیات و فرهنگ ایرانی بودند. تحصیلات خود آنان نیز همگی به زبان فارسی بود و آثار و اشعار سخنوران ایرانی از قبیل شاهنامه ی فردوسی، گلستان سعدی، دیوان حافظ، آثار جامی و کتاب‌های علمی و ادبی و تاریخ‌های ایرانی، در سراسر هندوستان رواج یافت. نوشتن فرهنگ‌های گوناگون برای فهم بهتر زبان فارسی در این دوره فراهم آمد. سهم اصلی و اساسی فرهنگ نویسی فارسی با نویسندگانی است که یا هندی بودند یا از ایران به هندوستان رفتند و در آن دیار به تألیف و تصنیف پرداختند. چنان که از میان قریب به ۲۵۰ فرهنگ فارسی به فارسی، یا فارسی به زبان‌های دیگر فقط حدود ۴۰ کتاب به دست ایرانیان نوشته شده است (حاکمی، ۱۳۶۶: ۱۱۹). تشویق و نکوداشت شاعران، به وسیله ی پادشاهان گورکانی هند باعث شد تا گروه گروه از شاعران و خاندان‌های بزرگ ایرانی تبار که در ایران سامان اقامت نمی‌یافتند، از ایران بانه بردارند و راه هند پیش گیرند (صفا، ۱۳۶۶: ۴۸۸). آنگونه که از تذکره‌های این دوره بر می‌آید، تعداد کسانی که به هند مهاجرت می‌کنند و در آن جا مقیم می‌شوند حیرت‌آور است. گلچین معانی در کتاب کاروان هند خویش، به نام قریب ۸۰۰ تن از شاعران پارسی گوی هند اشاره می‌کند (نعمانی، ۱۳۶۸: ۱-۸).

علاقه مندی مردم جنوب آسیا (پاکستان) به شعر و ادب فارسی و نیز تاریخ ایران به حدی بود که مراجعه‌کنندگان اغلب خواستار آثار فردوسی، سعدی، حافظ، خیام و نظامی می‌شدند متن نامه خانه فرهنگ

کهن‌ترین متن مقدس هندوان و داهاست که پیشینه آن دست‌کم به ۱۵۰۰ سال پیش از میلاد می‌رسد. اما این کتاب با اوستا شباهت فوق‌العاده نزدیکی دارد و حتی قرابت آن با اوستا از دیگر متون باز مانده به زبان سانسکریت هم نزدیکتر است (نهرو، ۱۳۶۱: ۱۲۸). زبان سانسکریت و اوستا از یک منشأ اصلی سرچشمه گرفته‌اند. از نظر واژگان و آواها و ساخت صرفی و نحوی، نزدیکی و همسانی شگفتی با هم دارند. وزن و سبک عمومی شعر در آن‌ها به قدری نزدیک است که با استفاده از قوانین آوایی می‌توان قطعات اوستایی را لفظ به لفظ به متن ودایی تبدیل کرد (جلالی‌نایینی، ۱۳۶۵: ۷۳۰). دلایل زیادی برای تأثیر و پیشرفت زبان فارسی در شبه‌قاره وجود دارد؛ از جمله: نقش وزرا و شاهزاده‌ها، مهاجرت ایرانیان به هند، حکومت‌های اسلامی و علاقه آنان به فرهنگ و تمدن ایرانی و زبان فارسی، رهبران فارسی‌زبان در مناطق مذهبی، نقش لغت‌نویسان، هنرمندان، ادبا و هزاران شاعر ایرانی و روابط سیاسی و فرهنگی با حکومت‌های شیعی در دکن (امیری، ۱۳۴۲: ۹۶؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۹: ۱۱۱)؛ *فروزانی*، ۱۳۸۴: ۱۲۲). ظاهراً زبان فارسی پیش از غزنویان جز به عنوان پیوند مشترک میان زبان سانسکریت و زبان‌های باستانی ایران از نفوذ دیگری برخوردار نبود. لشکرکشی محمود غزنوی به هند نقطه قوت حضور زبان فارسی در هند و بقا و استمرار این زبان در آنجا بود (سلیم، ۱۳۸۳: ۱۳۱؛ *فروزانی*، ۱۳۸۴: ۱۲۲؛ شریف، ۱۳۹۱: ۲۴). حکومت طولانی سلطان محمود و حضور مستمر سپاهیان فارسی زبان او فرصت مناسبی برای بقا و نفوذ زبان فارسی در هند در قرن چهارم و پنجم ایجاد کرد. ریشه توجه غزنویان به زبان و ادب فارسی در تقلید آنان از سامانیان بود که معتقد بودند توجه به شعر و ادب از

(مؤسسه ابرار معاصر، ۱۳۸۵: ۱۲۴). در مجموع ۱۴ هزار دانشجوی زبان فارسی با کمک ۱۵۰ عضو هیئت علمی در ۳۷ دانشگاه پاکستان مشغول تحصیل هستند در اسلام‌آباد، مرکز تحقیقات زبان و ادب فارسی، با حدود ۴۰ سال سابقه فعالیت، گنجینه‌ای از نسخ خطی را گرد آورده است که تمامی آنها در طول ۴ دهه اخیر در کشور پاکستان خریداری و جمع شده است در این گنجینه ۱۷ هزار و پانصد جلد کتاب خطی وجود دارد زبان پشتو بیش از ۱۵ هزار واژه مشترک با زبان فارسی دارد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۰: ۱-۱۰). پیوند سرزمین کنونی بنگلادش با زبان فارسی به قرن سیزدهم میلادی/هفتم هجری می‌رسد سلاطین مسلمان مراکز خاص و سنتی برای آموزش و گسترش زبان فارسی تدارک دیدند. در ضمن هرگز نباید فراموش کرد که وعاظ مذهبی و صوفیان در توسعه و تحکیم زبان و ادب فارسی نقش مهمی را در استان بنگال ایفا می‌کردند؛ زبان و ادبیات بنگلا زیر نفوذ زبان و ادب فارسی تحول یافت در نتیجه این آمیزش و مبادله فرهنگی میان مسلمانان و هندوان، تعداد فراوانی از واژه‌های فارسی به زبان بنگلا راه یافت (تمیم‌داری، ۱۳۷۹: ۱۷۴-۱۶۰). هم‌اکنون در دانشگاه‌های داکا، چیتاگانگ و راجشاهی دانشجویان در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری به تحصیل در رشته زبان و ادبیات فارسی مشغول هستند (University of Dhaka & Rajshahi & Chittagong, 2018)

تبار مشترک آریایی ایرانیان و مردم جنوب آسیا

روابط ایران و شبه‌قاره هند قبل از اسلام بر اساس نژاد، زبان و آداب و رسوم بوده است. در تمدن‌های درخشان موهنجودارو در سند و هارپا در پنجانب که بین سال‌های ۲۵۰۰ تا ۱۵۰۰ قبل از میلاد شکوفا شدند نشانه‌هایی از روابط با تمدن ایرانی دیده می‌شود. سفالینه‌های باستانی و شباهت مشخص در طرح‌ها و

ایران در داکا به وزارت فرهنگ و هنر ایران حکایت از این مطلب دارد (علی بابایی، ۱۳۹۶: ۳۴۷). پس از استقلال هند و پاکستان و تبادل نمایندگان سیاسی آنها با ایران، در دانشگاه‌های ایران و هند و پاکستان کرسی‌های زبان هندشناسی و ایران‌شناسی به وجود آمد و استادان زبان و ادب هر سه کشور به فعالیت فرهنگی و ادبی خود ادامه دادند و تا امروز همین پیوندها ادامه دارد. هم‌اکنون در دانشگاه‌های هند زبان فارسی در سطح کارشناسی و کارشناسی ارشد و دکتری تدریس می‌شود و شانزده مدرسه عالی و مدرسه دینی هندوستان زبان فارسی را آموزش می‌دهند (انصاری، ۱۳۶۶: ۱۲۷-۱۲۵). در حال حاضر حدود ۴۰ کرسی آموزش زبان فارسی در هند دایر است و دانشگاه‌های معتبر هند، اکثراً کرسی زبان فارسی دارند. اگر بخواهیم به صورت موردی نام ببریم اسامی دانشگاه‌های هند که زبان فارسی را تدریس می‌کنند به شرح زیر است. دانشگاه‌های اسلامی علی‌گر، اسلامی - ملی دهلی، الله‌آباد، بی‌آرامبیدکر، ورثه‌الله، پاتنا، پنجاب، پنجابی، تلکامانجی، جواهر لعل نهرو، اردو، خواجه معین‌الدین چشتی، دهلی، راجاستار، زبان‌های خارجی حیدرآباد، سری‌بنکتچور، عثمانیه، کاتن کالج، کرنالتاکا، کشمیر، کلکته، گجرات، گرناکدیو، گلبرگا، گوهایتی، لکهنو، مدراس، مگد، مولانا آزاد، ممبئی، مولانا مظهرالحق، مهاراجاسایاجی رابرودا، ویکنور، مالیر کوتلا (شکرالهی، ۱۳۹۷). دپارتمان زبان فارسی نیز در سال ۱۸۷۰ میلادی در پاکستان تأسیس گردید زبان اردو که زبان رسمی کشور پاکستان است پر از واژه‌های فارسی است طبق گزارش گردهمایی استادان زبان و ادبیات فارسی در شهر لاهور ۱۳ بخش در پاکستان وظیفه آموزش زبان فارسی را به عهده دارند که در آن ۴۶ استاد به طور تمام‌وقت و ۱۳ استاد به‌طور پاره‌وقت به تدریس زبان فارسی مشغول هستند

الگوهای آنها شواهد محکمی بر این ادعا است (Nourian, 2014: 43). هند و ایران ارتباطات مشترک تاریخی- فرهنگی و تمدنی عمیقی دارند. تماس ما بین مردم و تمدن این دو منطقه به سپیده دم تاریخ بر می گردد (Nehru, 1961: 84). ایرانیان و هندیان در دوره شروع تمدن هند و آریایی جز یک خانواده بوده و در واقع در دره جیحون در آسیای مرکزی قرن های متعددی با یکدیگر زبان مشترکی داشته اند. آنان در سرزمین مادر مدتهای بسیار طولانی در یک جا و در کنار یکدیگر می زیسته در هزاره دوم قبل از میلاد آنها دارای فرهنگ، زبان، اسطوره، آداب و رسوم مذهبی و مراسم اجتماعی مشابهی بوده اند. به هر حال شواهد تاریخی نشان می دهد که آریاهای شرقی که به آریاهای هند و ایرانی مشهور می باشند پس از جدایی از آریاهای غربی برای مدت ها با هم بودند (پراکاش، ۱۳۹۶: ۳۲۲). آنها میهن و یک تاریخ و زبان قومی مشترک داشتند. دو تمدن دارای پایه های یکسانی هستند که آثار آن به آریایی ها بر می گردد. به همین ترتیب، بسیاری از شباهت ها بین این کشورها نه تنها در آداب و رسوم، سنت ها و زبان ها، بلکه در رویکرد به زندگی نیز یافت می شود (Shamim, 2018: 33-52). از رهگذر مقایسه قدیمی ترین عناصر موجود در نوشته ها و رسوم عبادی زرتشتی با قدیمی ترین آثار دینی هند به ویژه ریگ ودا و رسوم عبادی برهمنی مشترکات بسیاری را می توان دریافت برای نمونه، هنوز هم عناصر چهارگانه به ویژه آب و آتش نزد زرتشتیان و هندوان جایگاه خاص دارد (بوریس، ۱۳۸۶: ۲۶-۲۴). شاخه شرقی آریایی ها پس از عبور از کناره های رود جیحون و ورود به بلخ این نواحی را زیر پوشش نژادی خود قرار دادند و گروه باقی مانده، راه خود را به سمت جنوب ادامه دادند و به دوشاخه متمایز تقسیم شدند. شاخه هندی و شاخه ایرانی، شاخه هندی پس از گذر از بلخ به جانب

کوه های هندوکش روان شدند؛ گروهی از آنان، در کناره های رود کابل مستقر شدند و گروه دیگر به موازات آن رود، به جانب هند رفتند این گروه پس از ورود به سرزمین هندوستان، به سوی رود سند پیش راندند و تا حوالی پنجاب رسیدند و به تدریج نژاد آریایی هندی را به وجود آوردند. این کوچ ها و مهاجرت ها، چندین بار و به صورت چندین موج پیایی رخ داد. پس از این مهاجرت، مشترکات نژادی و فرهنگی میان این دو گروه ایرانیان و هندیان هرگز گسسته نشد. مردم دوران باستان سرزمین ایران با مردمان دوران باستان سرزمین هند، هم بستگی های بسیار داشتند. این موضوع به خصوص در زبان، اسطوره ها و مسائل مربوط به آیین های آنها دیده می شود که گویای هم زیستی طولانی ایرانیان و هندوان آریایی نژاد است (آموزگار، ۱۳۷۴: ۴۸).

پارسیان موجود در هند و پاکستان

جابجایی جمعیتی میان ایران و هند در گستره تاریخ به صورت مستمر ادامه داشته است حضور جمعیت پارسیان در جنوب آسیا در حدود ۶۹۰۰۰ نفر در هند و حدود ۵۰۰۰-۲۰۰۰ در پاکستان نشانه ای از این ارتباطات میان فرهنگی بین دو ملت است آنها در بمبئی و عمدتاً در چند شهر و روستا در جنوب بمبئی زندگی می کنند، همچنین چندین اقلیت در نزدیکی کراچی (پاکستان) و بنگلور (کارناتاکا، هند)؛ یک جمعیت قابل ملاحظه پارسی در پونه و همچنین در حیدرآباد؛ چند خانواده پارسی نیز در کلکته و چنای ساکن هستند (Encyclopaedia Britannica, 2013; Twinning, 2008: 3; Chaubey et al, 2017: 1-23) درباره زمان و مکان و مهاجرت زرتشتیان به هند نظرات مختلفی بیان شده است براساس قصه سنجان پس از اضمحلال سلطنت یزگرد عده ای از زرتشتیان به هندوستان مهاجرت کردند مدت ۱۹ سال در کاتیاور

وسعت یافت؛ آنها تا بدین هنگام شهرها یا مناطق سنجان، ناوزاری، سورت، بولسر، اودوداء را به عنوان مرکز استقرار پشت‌سر گذارده بودند (دوشنگین، ۱۳۵۵: ۲۰۶-۲۰۳؛ شهردان، ۱۳۶۳: ۴۲-۴۱) تا پیش از آمدن انگلیسی‌ها مشاغل پارسیان بیشتر کشاورزی، بافندگی و کشتی‌سازی بود. از قرن هفدهم میلادی به بعد پارسیان در هند به کار تجارت و صنعت دست بردند و در این راه پیشرفت‌های قابل توجهی نمودند. پس از تسلط انگلیس بر شبه‌قاره هند آنان در تمام رشته‌های صنعت و تجارت و علوم ترقی فوق‌العاده کردند تا به جایی که در میان اقوام مختلفی که در سرزمین هند به سر می‌بردند برجسته‌تر و نام بردارتر شدند. سده نوزدهم میلادی تغییرات بسیاری را برای پارسیان شهرنشین به دنبال داشت. رشد تجارت و صنعت و تماس با دانش‌آموختگان غربی و مسیحیت پروتستان عوامل اصلی این تغییرات بودند. پارسیان در کلیه تجارت‌خانه‌ها و کارگاه‌های تولیدی بمبئی سهام داشتند در پایان قرن نوزدهم، ۸۵ درصد از جامعه پارسیان، شهرنشین شدند و تنها ۱۵ درصد در روستاها زندگی می‌کردند (Heber, 1826: 73-98; Unisa, 2009: 2-3; Balsara, 1981: 35؛ شهردان، ۱۳۶۳: ۷۸-۷۷).

پارسیان بسیاری برای خود جایگاه ویژه‌ای به عنوان رهبر سیاسی، دانشمند، کارخانه دار، تاجر، سرمایه دار و مقام دولتی و نظامی در جامعه هند یافته‌اند از آن جمله دادبهای نوروچهی، بزرگ مرد و پارسی روشنفکر و تحصیل کرده هند و یک رجل سیاسی اجتماعی؛ فیلد مارشال شمشر جی مانکشا و ژنرال پنج ستاره هند که به سام بهادر مانکشاو نیز معروف می‌باشد؛ هامی بها بها فیزیکدان برجسته اتمی هند؛ هامی نوسروانجی ستنا دانشمند برجسته اتمی هند و رئیس سازمان اتمی هند؛ سر فیروز شاه مهتا لیدر سیاسی و پیشاهنگ نهضت آزادی هند و موسسان

سکنی گزیدند و سپس به گجرات رفته و در سال ۷۸۵م به سنجان رسیدند آنها از حاکم آن محل اجازه اقامت خواستند جادیرانا از دین و آیین آنان پرسید پس از آن به ایشان اجازه اقامت داد به شرطی که به زبان ایران سخن نگویند و زنانشان به لباس هندوان در آیند، آلات جنگ را از خود دور کنند؛ نماینده پارسیان این شروط را پذیرفت و سکونت پارسیان در سنجان آغاز گردید. برخی از خاورشناسان معتقدند زرتشتیان در سال ۷۱۶ میلادی یعنی شصت و پنج سال پس از کشته شدن یزگرد سوم وارد سنجان شدند و شصت سال بعد باز دسته دیگری به آنها ملحق شدند. ایناسترانتسیف نیمه سده هشتم و مری بویس اوایل قرن دهم را زمان مهاجرت زرتشتیان به هند می‌داند (امینی، ۱۳۸۰: ۳۰۷؛ جکسون، ۱۳۵۲: ۴۱۳؛ بویس، ۱۳۸۶: ۱۹۳-۱۸۸؛ اینوستراتسوف، ۱۳۵۱: ۱۳؛ پورداو، ۱۹۲۵: ۶؛ Paymaster, 1954: 7-8).

پارسیان به دلایل مختلفی چون سوابق دیرینه و وجود عناصر فرهنگی و آیینی مشترک مردم این دو سرزمین؛ آشنایی مردم ایران به هند بواسطه سلطه شاهنشاهی هخامنشی و ساسانی بر بخشی از هند غربی؛ گسترش اسلام به ایران، وجود روابط بازرگانی از طریق دریا و خشکی از قرن‌ها پیش میان ایرانیان و هندیان، تنش‌های داخلی در میان خود زرتشتیان ایران؛ به آنجا مهاجرت کرده‌اند (صبوری‌فرد، ۳۹۵: ۵۰-۳۷؛ شهردان، ۱۳۶۳: ۷۳-۷۲؛ نمیرانیان، ۱۳۸۶: ۹۴-۹۳؛ رضاقلی‌زاده آهنگر، ۱۳۸۰: ۱۳۵-۱۳۴). نخستین دسته از زرتشتیان که به دوری از وطن تن در دادند اغلب شامل دانشمندان، منجمان و روحانیان زرتشتی بودند مهاجران اولیه در ۱۰۰ مایلی شمالی بمبئی به نام سنجان مستقر شدند. اما به درستی باید گفت که مهاجران اولیه ابتدا نواحی غربی هند مستقر شدند آنها کم‌کم در بمبئی مستقر شدند (بمبئی از طرف دولت پرتغال به انگلستان واگذار شده بود) و این منطقه

پارسیان پاکستان نسبت به پارسیان هند و کشورهای غربی، سنتی تر مانده و کمتر در معرض تبادلات فرهنگی قرار گرفته است (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۸۶: ۲۵۹۱).

مسلمانان موجود در کشورهای غیرمسلمان جنوب آسیا

رشد اسلام در آسیای جنوبی یکی از مهمترین تحولات ژئوپلیتیک هزاره گذشته بوده است. این رشد در قرن هفتم و هشتم هنگامی که بازرگانان عرب مسلمان در ساحل جنوب غربی شبه‌قاره مستقر شدن و هیئت‌های نظامی عرب مسلمان ساحل مکران و دره ایندوس را مورد بررسی قرار دادند؛ آغاز شد. در حال حاضر، یک سوم مسلمانان جهان در جنوب آسیا زندگی می‌کنند که یکی از منابع و سرچشمه‌های اصلی عقاید و سازمان‌های اسلامی در سراسر جهان است. اسلام ظرفیت تعامل سودمند با بسیاری از فرهنگ‌های منطقه آسیای جنوبی را نشان داد و با گذشت قرن‌ها، بیشتر ساکنان بومی جنوب آسیا، محیط فرهنگی مذهبی اسلامی را پذیرفتند و بسیاری از آنها به اسلام مشرف شدند. در قرن هجدهم، آسیای جنوبی شروع به فرستادن افراد و عقاید به بقیه جهان اسلام نمود. از اوایل قرن نوزدهم، مسلمانان جنوب آسیا تجربه جدیدی از تلاش برای حفظ یک جامعه اسلامی تحت حکومت غیر مسلمان استعماری داشتند. در سطح سیاسی، سیاست‌های جدایی طلب مسلمان افزایش یافت و جنوب آسیا در سال ۱۹۴۷ به هند و پاکستان تقسیم شد تعداد جمعیت مسلمان کشورهای غیر مسلمان جنوب آسیا؛ هند ۱۸۹،۰۰۰،۰۰۰؛ سریلانکا ۲،۰۴۴،۲۸۰؛ بوتان ۱،۴۶۰؛ نپال ۱،۳۷۸،۱۶۰ تخمین زده شده است.

و مدیران کمپانی‌های بزرگ بازرگانی صنعتی تاتا، گودریچ، بیرلا و وادیا که سهم به سزایی در اقتصاد ملی هند و اقتصاد جهانی دارند خانواده‌های ثروتمند پارسی که عبارت بودند از: بناجی، وادیا، جیجیبه‌های، دادیست، ردی مانی و تاتا، افزون بر ناوگان عظیم تجاری، مؤسسات مالی، بیمه و بانک‌های معتبر را نیز در تملک داشتند (دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۸۶: ۲۵۹۱؛ پراکاش، ۱۳۹۶: ۳۲۵-۳۲۴). پارسیان در پاکستان؛ پیش از جدایی پاکستان از هند، در آنجا سکونت گزیدند. در حدود ۱۸۲۵، اولین شرکت پارسی به نام جساوالا و شرکا در سند تأسیس شد و با رشد جامعه پارسی در کراچی، در ۱۸۳۹ اولین «دخمه» (گورستان)، در ۱۸۴۹ نخستین آتشکده، در ۱۸۵۹ اولین مدرسه، در ۱۸۶۹ دومین آتشکده، و در ۱۸۷۵ دومین دخمه تأسیس شد. پس از تأسیس بیمارستان، باشگاه ورزشی، کتابخانه و مدارس خاص پارسیان، نخستین انجمن جوانان زرتشتی در ۱۹۱۰ به سرپرستی دستور جی والا در این شهر بنیان نهاده شد. پارسیان، علاوه بر کراچی و لاهور، اخیراً کویته را نیز برای اقامت برگزیده‌اند. آنان بویژه در توسعه کراچی همانند بمبئی تأثیر بسزایی داشته‌اند و در آنجا در زمینه‌های کشتی سازی، هتلداری، داروسازی و خرید و فروش املاک فعال بوده‌اند، چنانکه رهبر جامعه پارسیان کراچی، جمشیدمهتا (۱۹۵۳)، نخستین شهردار کراچی بود که سیزده سال این مقام را برعهده داشت. همسر و پزشک مخصوص محمدعلی جناح، پایه گذار پاکستان، نیز از پارسیان بودند. پس از اعلام استقلال پاکستان به عنوان کشوری مسلمان، بسیاری از پارسیان که نگران آینده خود بودند و نیز به سبب وجود امکانات تحصیلی و شغلی در غرب، پاکستان را ترک کردند و شمار آنان بشدت روبه کاهش نهاد، جز در کراچی که جمعیت و ثروت متمرکزی از آن پارسیان داشت. جامعه کنونی

و هفت بخش نیز در ایالت‌های دیگر قرار دارند در ۵۱ منطقه جمعیت مسلمان در حدود نیم میلیون می‌باشد. در مقابل ۱۰۶ منطقه وجود دارد که در آن جمعیت مسلمان کمتر از ده هزار نفر است از ۵۹۳ بخش‌داری و منطقه هند تنها در ۹ بخش و منطقه مسلمانان اکثریت قاطع را تشکیل می‌دهند و میزان آن بیش از ۷۵ درصد است از جمله منطقه لاکشادویپ و ۸ منطقه جامو و کشمیر که ۲۲ درصد از جمعیت مسلمان در این مناطق زندگی می‌کنند در ۱۸۲ بخش دیگر هند پراکندگی جمعیت مسلمانان از ۱۰ تا ۲۵ درصد است (همان: ۱۴-۱۲). وضعیت اجتماعی و اقتصادی مسلمانان قبل و بعد از استقلال خیلی بهبود نیافته است، اعتقادی به طور گسترده وجود دارد که مسلمانان تا حد زیادی تحت تأثیر روند توسعه اقتصادی و تغییرات اجتماعی که در هند مستقل اتفاق می‌افتد، قرار نمی‌گیرند و شرایط اقتصادی عمومی آنها به تدریج رو به وخامت گذاشته شده است. مسلمانان جنوب هند، به ویژه از کرالا، تامیل نادو، آندرا پرادش، کارناتاکا و مهاراشترا پیشرفت قابل توجهی در مقایسه با هم‌تایان خود در بیحر، اوتارپرادش، مادایا پرادش، راجستان، جامو و کشمیر و هریانا، نشان داده‌اند با این وجود تبعیض، رکود اجتماعی و حاشیه‌سازی آموزشی به‌طور کلی موجب رشد عقب ماندگی اقتصادی مسلمانان در بخش‌های وسیع کشور شده است (Ahmad, 1975: 231-255; Niyaz et al, 2018: 1-17). مسلمانان (که به عنوان "مور" در گروه بندی قومی و ثبت رسمی خوانده می‌شوند) دومین گروه بزرگ اقلیت قومی در جمعیت سریلانکا هستند و به طور سنتی نگرش‌ها و رفتارهای سیاسی خود را به نفع دو گروه عمده قومی این کشور یعنی سینال و تامیل‌ها بیان می‌کنند. جمعیت مسلمان در سراسر این جزیره در پنج ولسوالی (آمپارا، ترینکومالا، مانار، پاتیکولا و

اسلام دومین دین بزرگ در هند است، که ۱۴,۴۰ درصد از جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند. جمعیت مسلمان هند سومین جمعیت جهان و بزرگترین جمعیت اقلیت مسلمان در جهان است (Niyaz et al, 2018: 1-17; Robinson, 2016: 1;) Pew Research Center's, 2010, Retrieved 20 September 2016). جمعیت مسلمان در سراسر هند پراکنده است تمرکز آنها از یک ایالت به ایالت دیگر متفاوت است. تقریباً ۳۱ میلیون نفر از مسلمانان در ایالت یوپی زندگی می‌کنند ایالت یوپی پرجمعیت‌ترین ایالت هند است سه ایالت بنگال غربی، بیهار و مهاراشترا دارای بیش از ۱۰ میلیون نفر مسلمان بودند ایالت‌های آندراپرادش، آسام، کشمیر و کارناتاکا از ۵ تا ۱۰ میلیون جمعیت مسلمان می‌باشند ایالت‌های راجیستان، گجرات و تامیل نادو از ۳ تا ۵ میلیون مسلمان را در برداشتند و جمعیت مسلمان در ایالت اوتارنچال یک تا دو میلیون نفر بود پنجاب و اوریسا نیز از ایالت‌های نسبتاً بزرگ هند می‌باشند اما تعداد مسلمانان در این دو ایالت کمتر از یک میلیون بوده است (کمیت‌ساجر، ۱۳۹۳: ۱۴-۱۲). با توجه به اینکه کشور هند به صورت ایالتی اداره می‌شود و هر ایالت نیز به مناطق یا بخش‌داری‌هایی تقسیم می‌گردد می‌توان گفت که تراکم جمعیت مسلمان در برخی بخش‌داری‌ها و مناطق نیز بیش از بخش‌های دیگر است. در ۲۵ درصد بخش‌داری، جمعیت مسلمانان بیش از یک میلیون است بیشترین تراکم جمعیت در منطقه مرشدآباد در ایالت بنگال غربی است در این بخش سه میلیون و هفتصد هزار مسلمان زندگی می‌کنند سپس در منطقه‌ای مالاپ پورام در ایالت کرالا و منطقه ۲۴ پرگنا در بنگال در رده‌های بعدی قرار دارند در مجموع از جمله مناطقی که در آن جمعیت مسلمانان بیش از یک میلیون نفر می‌باشد ده منطقه در بنگال غربی پنج منطقه در ایالت اوتارپرادش سه منطقه در ایالت کشمیر

کندی) به‌طور گسترده‌ای گسترش یافته است (Ameerdeen 2006: 23; Yusoff et al, 2017: 1-17) کلمبو دارای بالاترین تراکم جمعیت مسلمانان جزیره است در استان شمالی، مسلمانان ۵ درصد از کل جمعیت را تشکیل می‌دهند استان شرقی، با این حال، منطقه‌ای است که مسلمانان مهمترین ویژگی چشم‌انداز قومی را تشکیل می‌دهند. استان شرقی شامل سه ولسوالی ترینکومالا، پاتیکولا و آمپارا است که خانه‌های یک سوم از همه مسلمانان در سریلانکا را تشکیل می‌دهند. مسلمان در اینجا در شهرهای تامیل، شهرها و روستاهای امتداد خط ساحلی دریاچه زندگی می‌کنند. مشخصات سیاسی جامعه مسلمان در سری لانکا نشان دهنده استراتژی سیاسی و پراگماتیسم رهبران آن و سازمان‌های مختلف مسلمان است که به ویژه با پیوستن به اکثریت حاکم به عنوان یک گروه فشار به چانه‌زنی برای قدرت خود می‌پردازند. با توجه به پراکندگی جمعیت مسلمان در سراسر جزیره تقریباً در تمام حوزه‌های انتخاباتی حضور دارند. با توجه به این توزیع جغرافیایی، آنها یک عامل قدرتمند در تصمیم‌گیری در مورد ثبات سیاسی احزاب عمده سیاسی، حزب متحد ملی (UNP) و حزب آزادی سریلانکا شده‌اند (Fazil, 2005: 43; Fazil, 2009: 2). مسلمانان پس از هندوها و بودایی‌ها سومین گروه مذهبی در نپال هستند. جمعیت مسلمان منشأ قومی خود را به مناطق مختلف هند و همچنین آسیا می‌رساند. اکثریت بزرگی از آنها در مناطق جلگه جنوب زندگی می‌کنند، در حالی که یک درصد معینی از جمعیت مسلمانان در برخی از روستاهای مناطق کوهستانی غرب کشور و دره کاتماندو زندگی می‌کنند. مسلمان در نپال، به ویژه در کاتماندو و دیگر نقاط نپال تقریباً به چند گروه کشمیری، مسلمانان هند، مسلمانان تبت، مسلمانان ترای (جلگه نشینان) تقسیم شده‌اند. اکثر مسلمانان در نپال سنی هستند و به

عنوان حنفی شناخته می‌شوند نخستین مسلمانانی که در نپال اقامت داشتند، معامله‌گران کشمیری بودند مسلمانان کاتماندو از لحاظ اقتصادی نسبت به مسلمانان در سایر نقاط کشور تا حدودی بهتر هستند مسلمانان تبت و مسلمانان کشمیری در تجارت مشغول‌اند اگر چه مسلمانان کاتماندو در کشاورزی درگیر نیستند، اما بسیاری از آنها در دشت ترای و همچنین در دره کاتماندو زمین دارند. مسلمانان علاوه بر کشاورزی و تجارت نیز درگیر مشاغل مختلف هستند. خیاط‌ها در نپال عمدتاً مسلمان هستند در عین حال دولت نپال تاکنون تلاشی نداشته تا مسلمانان را در جریان اصلی کشور به کار بگیرد. آنها از لحاظ مالی و اخلاقی از مدارسها (محل مذهبی برای تحصیلات) حمایت نمی‌کنند که نقش مهمی در آموزش مردم مسلمان و کمک به افزایش نرخ سوادآموزی ایفا می‌کنند (Siddique, 2001: 333-343; Haque, 2013: 41-44).

تجانس دینی جمهوری اسلامی ایران، پاکستان، بنگلادش و مالدیو

تعداد جمعیت کشورهای مسلمان جنوب آسیا، پاکستان ۲۰۴،۱۹۴،۳۷۰؛ بنگلادش ۱۴۹،۰۰۰،۰۰۰؛ مالدیو ۳۱۴،۸۸۰ تخمین زده شده است (Pew Research Center's, 2010; Retrieved 20 September 2016; Malik, 2008: 1). پاکستان یک جمهوری فدرال است که با عنوان «جمهوری اسلامی پاکستان» شناخته شده، قلمرو پاکستان شامل مناطق ذیل است: الف) ایالات بلوچستان، سرحدات شمال غربی، پنجاب و سند، ب) منطقه پایتختی اسلام‌آباد که از این پس تحت عنوان پایتخت کشور از آن نام‌برده خواهد شد، ج) نواحی قبیله‌ای تحت مدیریت حکومت مرکزی د) ایالات و مناطقی که در محدوده کشور پاکستان قرار دارند و یا ممکن است در آینده به شکل

الحاق یا به نحو دیگر به آن پیوندند بنا بر اصل دوم قانون اساسی، دین رسمی این کشور اسلام است از این رو بیشترین نقش را مسلمانان بازی می‌کنند (*The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan, 2012: 3-20*). از آنجا پاکستان کشوری اسلامی است و بر مبنای اکثریت جمعیت مسلمان، جدایی این کشور از هند شکل گرفته، توسعه روابط با کشورهای مسلمان نیز از اصولی است که در سیاست خارجی پاکستان به آن تأکید شده و بر اساس ماده ۴۰ قانون اساسی پاکستان، دولت برای حفظ و تحکیم روابط برادرانه بین کشورهای اسلامی، بر اساس وحدت اسلامی کوشش می‌نماید و از منافع مشترک ملل آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین حمایت، و صلح و امنیت جهانی را تشویق، حسن تفاهم و روابط دوستانه بین همه ملت‌ها را ترغیب و رفع اختلافات بین‌المللی از طرق مسالمت‌آمیز را تشویق خواهد نمود (*The Constitution of the Islamic Republic of Pakistan, 2012: 3-20*). پاکستان نظامی فدرال و انتخابی دارد و ارتش و اسلام‌گراها دو نیروی سیاسی قدرتمند در پهنه سیاسی آن هستند اسلام‌گرایی هم که از زمان استقلال پاکستان نیرویی تنومند بوده از طریق همکاری و ائتلاف با ارتش و در بعضی مواقع دوری گزیدن از آن قدرت و نفوذ خود را در جامعه پاکستان گسترش داده است (هرمیداس‌باوند، ۱۳۷۸: ۱۰۶۳؛ نصر، ۱۳۸۶: ۳۷-۲۴؛ دهشیار، ۱۳۸۶: ۱۰-۹). بنابراین اصل اول و دوم قانون اساسی بنگلادش، این کشور یک جمهوری مستقل است که به عنوان جمهوری خلق بنگلادش شناخته می‌شود و دین این کشور اسلام است همچنین بر اساس اصل بیست و پنجم دولت باید تلاش خود را برای تحکیم، حفظ و تقویت روابط برادرانه در میان کشورهای مسلمان بر اساس همبستگی اسلامی انجام دهد (*Constitution of Thepeople's Republic of*

Bangladesh, 1972:1-6). این کشور خانه بیشترین بنگالی مسلمان، دومین گروه بزرگ قومی در جهان اسلام است. بنگلادش چهارمین جمعیت بزرگ مسلمان جهان را دارد و سومین کشوریست که اکثریت جمعیت آن مسلمان (پس از اندونزی و پاکستان) است. در دو دهه گذشته، بنگلادش شاهد افزایش ظهور احزاب و سازمان‌های سیاسی با دستور کار اسلامی بوده است. بر اساس یک حساب، در سال ۱۹۷۰، تعداد احزاب اسلامگرا ۱۱ عدد بود، در حالی که این رقم در سال ۲۰۰۶ به ۱۰۰ عدد رسیده است (Riaz&Fair,2011:49;PewResearchCenter's,2013) صوفیان و درویشان سهم مهمی در توسعه اسلام در بنگلادش برعهده داشتند مردم تعلیمات آنان را در مورد تسلیم به خداوند و تزکیه نفس را پیروی می‌کنند آرامگاه این صوفیان از قدیم بزرگترین مراکز دعا، نیایش و تعلیم اصول قرآن و سنت در بنگلادش بوده است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۹۰: ۳۶). بنابر اصل دوم قانون اساسی مالدیو، مالدیو یک جمهوری مستقل و دموکراتیک بر پایه اصول اسلام است و یک دولت واحد است که به عنوان جمهوری مالدیو شناخته می‌شود. طبق اصل دهم دین کشور مالدیو اسلام است و اسلام باید یکی از پایه‌های تمام قوانین مالدیو باشد همچنین هیچ قانونی بر خلاف هیچ اصل اسلام نباید در مالدیو اعمال شود (*Constitution of the Republic of Maldives, 2008:1-2*).

شیعیان موجود در کشورهای جنوب آسیا

صرف نظر از فرقه‌های گوناگون در حال حاضر شیعیان حدود ۱۰ تا ۱۵ درصد جمعیت مسلمانان دنیا را شامل می‌شوند این تعداد در کشورهای گوناگون دنیا پراکنده‌اند. بزرگترین اقلیت شیعیان در خارج از مرزهای ایران مربوط به دو کشور جنوب آسیا است متأسفانه تاکنون سرشماری واقعی از جمعیت

سابقه دیرینه‌ای در تشیع داشته و در دوره‌هایی حکومت‌های شیعی داشته‌اند. با اینکه در مناطقی مانند دکن یا فیض‌آباد که سابقاً حکومت شیعی داشته‌اند، گروه‌های شیعی حضور دارند، اما در دوران معاصر شیعیان هند در ایالت‌های مختلف (سراسر هند) پراکنده شده‌اند. شیعیان این کشور عموماً در مناطق شمالی، مرکزی، و جنوبی این کشور سکنی گزیده‌اند. مناطق زیر را می‌توان از پرجمعیت‌ترین مناطق شیعه‌نشین تلقی کرد ایالت اوتراپرادش با مرکزیت شهر لکنهو، از مهم‌ترین نقاط شیعه‌نشین در هند است. همچنین این ایالت دومین رتبه میزان باسوادی را در بین سایر ایالت‌های هند دارد. شهر لکنهو، مرکز ایالت اوتراپرادش با داشتن بیش از صدها هزار شیعه، به مرکز تشیع در هند شهرت یافته است. البته شهر چونپور نیز از جمله شهرهای این ایالت، جمعیت شیعه زیادی را دارد؛ کشمیر، دومین مرکز عمده فعالیت شیعیان بعد از لکنهو می‌باشد. این ایالت اولین رتبه میزان باسوادی را دارد؛ بیهار، با مرکزیت پانتا؛ آندراپرادش، با مرکزیت حیدرآباد؛ ایالت گجرات، نیز هزاران شیعه را در خود جای داده است؛ ایالت ماهاراشترا، از جمله ایالت‌های جنوبی هند است که انبوهی از جمعیت شیعه را در خود جای داده است. تقریباً این منطقه از ایالت‌های نسبتاً وسیع هند شمرده می‌شود. با این اوصاف، جمعیت شیعه در هندوستان، در منطقه خاصی متمرکز نمی‌باشد؛ بلکه در تمامی مناطق و ایالت‌های شمالی، غربی، جنوبی و شرقی هند پراکنده هستند. این جمعیت شامل شیعیان بومی و شیعیان مهاجر می‌باشند، در قرون گذشته شیعیان بسیاری به این کشور مهاجرت کردند ولی می‌توان گفت اغلب شیعیان بومی هستند، گرچه اجداد برخی از آنها مهاجر بودند. شیعیان مهاجر نیز شیعیان مهاجر یزدی و بلوچ ایرانی هستند که در

اقلیت‌های شیعی در جنوب آسیا انجام نشده است بیشتر آمارها به صورت تقریبی بیان شده است. درصد تقریبی شیعیان کشورهای جنوب آسیا؛ پاکستان ۱۵-۱۰؛ هندوستان ۱۵-۱۰ و بنگلادش، سریلانکا، مالدیو، نپال و بوتان هرکدام کمتر از یک درصد می‌باشد (Pew Research Center's, 2009: 39-40).

پس از مسلمانان اهل سنت، مسلمانان اهل تشیع بیشترین جمعیت را در پاکستان به خود اختصاص داده‌اند (برخی آمار شیعیان پاکستان را بین ۲۰ تا ۲۵ درصد تخمین می‌زنند). بیشتر شیعیان پاکستان را شیعیان امامیه تشکیل می‌دهند ولی گروهی از شیعیان اسماعیلی و اندکی نیز زیدی هستند و هر کدام آداب و رسوم خاص خود را دارند و شهر کویته مرکز ایالت بلوچستان از مراکز مهم شیعیان است مهم‌ترین گروه شیعیان شهر کویته هزاره‌ها هستند و در سایر مناطق اقوامی چون بنگشی، تبتی، گلگتی، قندهاری، پنجابی و کرمی همگی از شیعیان هستند همچنین در ناحیه بلتستان و گلگیت در مرز چین و پاکستان و نیز در پنجاب، پشاور و برخی دیگر در کراچی سکونت دارند و در آنجا چندین محله شیعه‌نشین نیز وجود دارد فرقه‌ای از شیعیان هستند که بیشتر در استان سند اقامت دارند و همگی از پیروان شهباز قلندر می‌باشند. (گلی‌زواره، ۱۳۷۷: ۲۱۳؛ صافی، ۱۳۶۶: ۱۶۳؛ ابرار معاصر، ۱۳۸۵: ۱۳۴؛ Twinning, 2008: 3; Malik, 2002: 12-13).

وضعیت کنونی شیعیان پاکستان قویاً با تحولات دو دهه اخیر که همراه با مناظرات بسیار بر سر اسلام اصیل و راستین بوده گره خورده است در عین حال به نظر می‌رسد شیعیان پاکستان می‌توانند از شرایط موجود این کشور به خوبی استفاده کنند (احمدی، ۱۳۹۰: ۹۸). جمعیت بزرگی از شیعیان در هند زندگی می‌کنند. برخی از مناطق هند مانند دکن در جنوب این کشور و مناطق اوده و کشمیر در شمال،

جهت احیای حکومت اسلامی و ارزش‌های دینی می‌باشد؛ از آن جهت که حتی علمای دیوبند در مبارزات ضد استعماری و نیز شجره تصوف خود به سید احمد بریلوی استناد می‌کنند و از آن جهت که شناخت بیشتر این جنبش در جهت درک اوضاع مسلمانان هند، در نیمه اول قرن نوزدهم کمک می‌کند با تفصیل بیشتری بیان می‌شود (امان، ۱۳۹۳: ۵۸). پیروان او مدارس دینی بسیاری در سراسر شبه‌قاره تأسیس کرده‌اند و سازمان‌هایی همچون، جمعیت علمای پاکستان، مهاج‌القرآن، اداره تحقیقات احمد رضا خان و... را ایجاد کرده‌اند. از بزرگان بریلویه می‌توان از امجد علی اعظمی، احمد یارخان نعیمی، محمد عبدالحمید بدایونی نام برد. مهمترین عقائد آنها درباب صفات و رابطه آنها با ذات این است که صفات نه عین ذاتند و نه غیر ذات و قائلند که خداوند متصف به تمام صفات کمال است. آنان مقام پیامبر را بسیار بلند می‌دانند و معتقدند که نور پیامبر قبل از تمام خلائق خلق شده و عملش علم ماکان و مایکون است. آنها در باب خلافت قائل به دو نوع خلافت هستند. خلافت ظاهری که ابوبکر خلیفه اول است و خلافت باطنی که حضرت علی (ع) و امام اول است. آنها ائمه شیعه از امام علی (ع) تا امام حسن عسکری (ع) را غوث‌های عالم می‌دانند. بنابر نظر بریلویه برای اهل بیت پیامبر احترام بسیاری قائل است و در رابطه با آنها فضائل و مناقب بسیاری را نقل کرده‌اند. مخصوصاً اصحاب کساء در نزد ایشان از احترام خاصی برخوردارند، آنها به مهدویت نیز اعتقاد دارند (رضوی، ۱۳۸۹: ۳-۲).

شهر بومبالی، حیدرآباد و پونه سکونت دارند (هالیستر، ۱۳۷۳: ۲۱۰-۲۰۸؛ جعفریان، ۱۳۸۸: ۵۷۱؛ محمدی و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۰۶-۲۰۳). طبق گزارش آزادی بین‌المللی مذهبی وزارت امور خارجه ایالات متحده در سال ۲۰۱۴ (گزارش IRF) که سرشماری سال ۲۰۱۱ را نشان می‌دهد همچنین تعداد اندکی از مسلمانان شیعه، در گروه‌های مختلف، برآورد شده که از چند هزار تا ۱۰۰۰۰۰ طرفدار در هرگروه متفاوت هستند (Ahmad, 2016: 1).

نزدیکی باورهای شاخه بریلوی اهل سنت به شیعیان

بریلوی یک جنبش پیرو مذهب حنفی اهل سنت، با پیروان میلیونی در جنوب آسیا است این نام از شهر بریلی شمال هند زادگاه بنیانگذار آن احمد رضا خان اخذ شده است. اگرچه بریلوی اصطلاح معمول مورد استفاده در رسانه‌ها و دانشگاه است، پیروان این جنبش اغلب ترجیح می‌دهند با عنوان «اهل سنت و جماعت» یا به عنوان سنی‌ها شناخته شوند، اشاره به ادراک آنها به عنوان تشکیل یک جنبش اکثریت بین‌المللی است (احمد رضا خان بریلوی نزد پدر و سید احمد دحلان مکی (در مکه) درس خواند. او به دست سید آل رسول حسینی در طریقه قادریه بیعت کرد. وی بعد از اتمام دروس به تدریس و تألیف روی آورد و کتاب‌های زیادی را به رشته تحریر در آورد. از مهمترین کتب وی (الفتاوی الرضویه) ملفوظات، احکام شریعت و ... می‌باشد. وی در سال ۱۳۴۰ ق از دنیا رفت (رضوی، ۱۳۸۹: ۳-۲). این جنبش در واقع بزرگترین جنبش مسلمانان هند در

یافته‌های میدانی

جدول ۴: فرصت بودن یا نبودن عوامل

نظر کارشناسان در مورد فرصت بودن یا نبودن هر یک از عوامل				عوامل	سوال	انحراف معیار	آلفای کرونباخ بعد از حذف سوال	تعداد پاسخ
ردیف	فرصتها	فرصت است	فرصت نیست					
۱	نیاز جنوب آسیا به منابع پایدار تامین کننده انرژی	۶۴	۱	فرصتها	o1	۱.۱۵۸۷۹	۰.۷۲۲	۶۵
۲	رقابت‌های درون منطقه ای جنوب آسیا	۶۲	۳		o2	۱.۱۴۶۶۹	۰.۷۲۲	۶۵
۳	ظرفیت‌های فنی و علمی کشور هند	۶۴	۱		o3	۲.۷۶۴۵۹	۰.۸۵۷	۶۵
۴	بازارهای اقتصادی پر جمعیت جنوب آسیا	۶۵	۰		o4	۰.۸۶۷۹۷	۰.۷۲۴	۶۵
۵	وجود مرزهای جغرافیایی مشترک با جنوب آسیا	۶۴	۱		o5	۰.۹۱۶۷۲	۰.۷۲۹	۶۵
۶	نفوذ سنتی زبان فارسی در جنوب آسیا	۶۳	۲		o6	۰.۸۹۹۲۵	۰.۷۱۱	۶۵
۷	تبار مشترک آریایی ایرانیان و مردم جنوب آسیا	۵۸	۷		o7	۱.۱۲۵۱۱	۰.۷۱۲	۶۵
۸	پارسیان موجود در هند و پاکستان	۵۷	۸		o8	۱.۱۸۵۸۵	۰.۶۹۹	۶۵
۹	مسلمانان موجود در کشورهای غیر مسلمان جنوب آسیا	۵۹	۶		o9	۱.۰۵۸۸۵	۰.۷۱۲	۶۵
۱۰	تجاس دینی چادایران، پاکستان و بنگلادش	۵۷	۸		o10	۱.۱۹۲۵۲	۰.۶۸۹	۶۵
۱۱	شیعیان موجود در کشورهای جنوب آسیا	۵۷	۸		o11	۱.۲۱۰۶۴	۰.۶۸۲	۶۵
۱۲	نزدیکی باورهای شاخه بریلوی اهل سنت به شیعیان	۵۳	۱۲		o12	۱.۲۱۲۲۹	۰.۶۸۶	۶۵

جدول ۵: رتبه بندی عوامل

رتبه بندی "فرصت" با الگوریتم فریدمن			آلفای کرونباخ	
سوال	امتیاز	رتبه	تعداد سوالات	آلفای کرونباخ
o4	۷.۸۸	۱	۱۲	۰.۷۳۷
o1	۷.۸۵	۳		
o2	۷.۳۷	۳		
o5	۷.۱۸	۴		
o3	۷.۱۵	۵		
o8	۶.۱۳	۶		
o11	۶.۰۹	۷		
o8	۵.۸۹	۸		
o10	۵.۷۰	۹		
o7	۵.۶۳	۱۰		
o9	۵.۵۶	۱۱		
o12	۵.۵۵	۱۲		

علمی برخوردار می‌باشند، فرصت‌هایی چون نیاز جنوب آسیا به منابع پایدار تامین کننده انرژی، رقابت‌های درون منطقه‌ای جنوب آسیا، ظرفیت‌های فنی و علمی کشور هند، بازارهای اقتصادی پر جمعیت جنوب آسیا، وجود مرزهای جغرافیایی مشترک با

تجزیه و تحلیل

یافته‌های تحقیق نشان داد که بخشی از شاخص‌های طبیعی و انسانی کشور های منطقه جنوب آسیا با جمهوری اسلامی ایران از تجانس و هم تکمیلی در ابعاد مختلف اقتصادی، ارتباطی، فرهنگی، دینی و

سريلانكا، نپال، مالدیو و بوتان را شامل می‌شود که پتانسیل‌های منحصر به فرد و خاص خود را دارد.

مبتنی بر یافته‌های پژوهش سازه ژئوپلیتیکی جنوب آسیا یک سازه رقابتی است، از آنجا که کشورها در ساختارهای رقابتی برای پیشی گرفتن از سطوح بالاتر با عوامل خارج از منطقه ارتباط می‌گیرند، این شرایط می‌تواند بستری برای توسعه منافع ملی کشوری چون ایران که دارای تجانس‌های کارکردی و ساختاری جنوب آسیاست، باشد. در این راستا سیاست کلان ج.ا.ایران در منطقه بهتر است به گونه‌ای باشد که ضمن تأمین منافع ملی، کمترین آسیب را برای سیاست خارجی ایران و بیشترین منافع را برای ایران فراهم نماید. از نظر نگارندگان، سیاست خارجی ایران باید در دو محور زیر دنبال شود.

سیاست هم تکمیلی: با توجه به ذخایر انرژی و موقعیت جمهوری اسلامی ایران از یک‌سو و نیاز مصرفی حوزه انرژی و کالایی کشورهای جنوب آسیا از سوی دیگر، می‌توان سیاست هم تکمیلی را مورد توجه قرار داد. آنچه مسلم است انرژی یک محرک برای رشد اقتصادی است و کشورهای جنوب آسیا، با کمبود انرژی مواجه هستند. به دلیل تأثیرات اقتصادی و سیاسی ناشی از چنین کمبودی، بهبود عرضه انرژی، یک اولویت مهم دولت‌های منطقه است با توجه اینکه ایران از ذخایر نفت و گاز خوبی برخوردار است این نیاز، فرصت مناسبی برای ایران است، همچنین جنوب آسیا به عنوان منطقه هم مرز و بلافصل با ایران، یکی از پویاترین مناطق جهان است. رشد جمعیت بالا، شهرنشینی سریع، پیشرفت سریع اقتصادی و صنعتی شدن، افزایش تقاضا برای منابع، از جمله غذا، آب و انرژی افزایش یافته و مصرف آنها را شدت بخشیده است، چنین بازار بزرگی می‌تواند مقصد مناسبی برای صادرات کالاهای ایرانی باشد. مضاف بر این هند به

جنوب آسیا، نفوذ سنتی زبان فارسی در جنوب آسیا، تبار مشترک آریایی ایرانیان و مردم جنوب آسیا، پارسیان موجود در هند و پاکستان، مسلمانان موجود در کشورهای غیر مسلمان جنوب آسیا، تجانس دینی ج.ا.ایران، پاکستان، بنگلادش و مالدیو، شیعیان موجود در کشورهای جنوب آسیا، نزدیکی باورهای شاخه بریلوی اهل سنت به شیعیان از جمله این تجانس‌های و هم تکمیلی‌ها می‌باشند. در این بین می‌توان بر نظر خبرگان شاخص فرصت آفرین بازارهای اقتصادی پر جمعیت جنوب آسیا اولویت بیشتری نسبت به شاخص‌های دیگر کسب کرد.

نتیجه

سیاست خارجی هر واحد سیاسی همواره از مراحل تدوین، اجرا، ارزیابی و بازبینی از محیط بیرونی تأثیرپذیر است. یکی از محیط‌های بیرونی، محیط منطقه‌ای است؛ فضای جغرافیایی که در آن، یک کشور با مجموعه‌ای از بازیگران در تعامل بوده و اهداف و منافع خود را پیگیری می‌کند. در این فضای جغرافیایی اتخاذ سیاست‌های مطلوب در ارتباط با سایر بازیگران سیاسی، نیازمند شناخت دقیق فرصت‌های موجود در این عرصه است. یکی از رویکردهای موجود در عرصه سیاست خارجی مربوط به حکومت جمهوری اسلامی ایران در سرزمین یا واحد سیاسی - فضایی ایران است که در عرصه منطقه‌ای و جهانی نقش آفرین است. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر منافع ملی و مولفه‌ها و ارزش‌های ملی، دینی و مذهبی است. از نظر جغرافیایی، ایران کشوری واقع در منطقه جنوب غرب آسیا با مناطق ژئوپلیتیکی پیرامونی متنوع می‌باشد که یکی از این مناطق ژئوپلیتیکی، منطقه جنوب آسیاست. این منطقه در ادبیات مرسوم جغرافیای سیاسی ۷ کشور هند، پاکستان، بنگلادش،

منابع

- عنوان یکی از اعضای جنوب آسیا از لحاظ اقتصادی رشد مناسبی داشته است و می‌تواند نقش خوبی در انتقال فناوری‌های نوین به ایران داشته باشد.
- سیاست همراه سازی:** از آنجا که روابط ایران و جنوب آسیا از گذشته‌های بسیار دور تا کنون برقرار بوده است، طبیعی است که یکی از فرصت‌های سیاست خارجی ایران مرتبط با مشترکات فرهنگی و نژادی باشد، زبان و ادبیات فارسی ایران از هزار سال پیش در جنوب آسیا به شیوه‌های گوناگون نقش برانگیخته است و با فرهنگ و زبان کشورهای جنوب آسیا (هند، پاکستان و بنگلادش) به هم آمیخته است. به شهادت تاریخ و اسناد موجود بدون شک ایران قدیمی‌ترین ارتباطات فرهنگی و ادبی را با جنوب آسیا داشته است که به چندین هزار سال می‌رسد. بعد از اسلام، پیوند و برخورد فرهنگی بین دو ملت افزایش یافت که در این نقل و انتقال‌ها زبان و ادبیات فارسی نقش مهمی داشته است؛ همچنین ایرانیان و هندیان در دوره شروع تمدن هند و آریایی، جز یک خانواده بوده و در واقع آنان مدت‌های بسیار طولانی در یک جا و در کنار یکدیگر می‌زیسته‌اند؛ در زمان فعلی حضور زرتشتیان ایرانی تبار و مسلمانان شیعه و سنی به علت قرابت فرهنگی و مذهبی برای جمهوری اسلامی ایران فرصت‌های مغتنمی هستند که از یک‌سو می‌توان در توسعه و پیشرفت کشور و مبارزه با مناقشات مذهبی و جریان‌های تروریستی و افراطی بهره برد؛ و از سوی دیگر می‌توانند بستر ساز تأسیس سازمان‌های منطقه‌ای فرهنگ پایه شوند که در همگرایی هرچه بیشتر کشورهای منطقه می‌تواند مؤثر باشد.
- تقدیر و تشکر**
- از کلیه مسئولان دانشگاه تربیت مدرس تهران بابت حمایت از اینجانب در زمان تدوین رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی - جنوب غرب آسیا قدردانی می‌کنم.
- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۸۹). تاریخ زبان فارسی، چاپ دهم. تهران. انتشارات سمت.
<https://www.gisoom.com/book/11082020>
- احمدی، سیدعباس (۱۳۹۰). ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه، تهران. مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور.
https://geography.ut.ac.ir/~abbas_ahmadi
- امینی، تورج (۱۳۸۰). اسنادی از زرتشتیان معاصر ایران، تهران. سازمان اسناد ملی.
<https://www.gisoom.com/book/1205368>
- امیری، کیومرث (۱۳۴۲). زبان و ادبیات فارسی در هند، تهران. گسترش فارسی.
<https://www.google.com/search?source=univ&tbn=isch&q=4>
- انصاری، نورالحسن (۱۳۶۶). وضع تدریس زبان فارسی در هند، مسائل زبان فارسی در هند و پاکستان و بنگلادش (مجموعه سخنرانی‌های سومین سمینار زبان فارسی)، تهران. مرکز نشر دانشگاهی.
- ایناسترانتسلف، کنستانتین (۱۳۵۱). تحقیقاتی درباره ساسانیان. مترجم، کاظم کاظم‌زاده. تهران. کتاب.
<https://www.iketab.com>
- آموزگار، ژاله (۱۳۷۴). تاریخ اساطیر ایران، جلد ۱. تهران. سمت.
<https://www.gisoom.com/book/1200960>
- بویس، مری (۱۳۸۶). زرتشتیان، باورها و آداب دینی آن‌ها، مترجم: عسکر بهرامی. تهران. ققنوس.
<https://www.gisoom.com/book/11215906>
- پراکاش، ام. ویشنو (۱۳۹۶). تقویت روابط ایران و هند: برقراری ارتباط تجاری و جوامع فرهنگی، مترجم: سیدحسین رئیس‌السادات. انتشارات پاپلی.

- پورداود، ابراهیم (۱۹۲۵). ایران شاه، تاریخچه مهاجرت زرتشتیان به هندوستان، بمبئی، انجمن زرتشتیان ایرانی - بمبئی.
- تمیم‌داری، احمد (۱۳۷۹). وضعیت زبان و ادبیات فارسی در بنگلادش، نامه پارسی. شماره ۱۷. تابستان. ۱۶۰-۱۷۴.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۸). اطلس شیعه، چاپ دوم. تهران. انتشارات سازمان جغرافیایی. <https://www.gisoom.com/book/1725147>
- جکسون، ابراهام ویلیامز (۱۳۵۲). سفرنامه جکسون، مترجم: منوچهر امیری و فریدون بدره‌ای. تهران. خوارزمی. <https://wikinoor.ir>
- جلالی‌نایینی، محمدرضا (۱۳۶۵). زبان و ادب فارسی در شبه‌قاره هند، نامواره دکتر محمود افشار. جلد ۲. تهران. بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی. <https://www.google.com/search?q=14>
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، انتشارات پاپلی. <https://www.gisoom.com/book/11102156>
- حاکمی، اسماعیل (۱۳۶۶). «فرهنگ‌نویسی در شبه‌قاره هند» مسائل زبان فارسی در هند و پاکستان و بنگلادش (مجموعه سخنرانی‌های سومین سمینار زبان فارسی)، تهران: مرکز نشر دانشگاهی. <https://www.google.com/search?source=univ&tbm=isch&q=16>
- دانشنامه جهان اسلام (۱۳۸۶). نویسنده: مؤسسه دائرةالمعارف الفقه الاسلامی، مؤسسه دائرةالمعارف الفقه الاسلامی. <http://lib.eshia.ir/23019/1/7071>
- دوشنگین (۱۳۵۵). پارسیان هند، مترجم: محمد حبیب‌اللهی. مجله وحید. شماره ۱۹۳. صفحات ۲۰۶-۲۰۳.
- دهشیار، حسین (۱۳۸۶). ستون‌های دوگانه بی‌ثباتی در پاکستان، اطلاعات سیاسی - اقتصادی. سال بیست و یکم. شماره ۲۴۰-۲۳۹. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=185035>
- قلی‌زاده، رضا؛ نرگس آهنگر (۱۳۸۰). جستاری در تاریخ مهاجرت زرتشتیان به هند، اندیشه صادق. سال دوم. شماره ۳ و ۴.
- رضوی، سیدحسین (۱۳۸۹). تاریخ و عقاید بریلوی، استاد راهنما: حجت‌الاسلام دکتر مهدی فرمانیان. دانشگاه مجتمع عالی امام خمینی (ره).
- زرقانی، هادی (۱۳۸۲). ارزیابی عوامل و متغیرهای مؤثر بر قدرت ملی و طراحی مدل سنجش قدرت ملی کشورها، تهران. رساله دکتری. دانشگاه تربیت مدرس. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=60798>
- شریف، محمد (۱۳۹۱). نقد و بررسی کتاب‌های تاریخ ادبیات فارسی در شبه‌قاره، تهران. انتشارات دکتر محمود افشار. <https://literaturelib.com/books/1494>
- شکرالهی، احسان (۱۳۹۷). بررسی وضعیت زبان فارسی در دانشگاه‌های هند (مصاحبه)، سایت کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
- شهردان، رشید (۱۳۶۳). تاریخ زرتشتیان، فرزنگان زرتشتی، تهران. فروهر. <http://asmaneketab.ir/product>
- صافی گلپایگانی، قاسم (۱۳۶۶). سفرنامه پاکستان، تهران: انتشارات کلمه.
- صبوری فرد، فرهاد (۱۳۹۵). تاریخ روابط پارسیان هند و زرتشتیان ایران، تهران. انتشارات فروهر. <https://www.adinehbook.com/gp/product/600784403X>

- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۶). تاریخ ادبیات در ایران، جلد ۵. چاپ ۳. تهران. فردوس.
<https://www.gisoom.com/book/1968304/>
- علی بابایی، غلامرضا (۱۳۹۲). تاریخ روابط ایران و پاکستان، تهران. وزارت امور خارجه.
- فروزانی، ابوالقاسم (۱۳۸۴). غزویان از پیدایش تا فروپاشی، چاپ اول. تهران. انتشارات سمت.
<https://www.gisoom.com/book/1788934>
- کریمی‌پور، یدالله (۱۳۷۹). مقدمه‌ای بر ایران و همسایگان، تهران. انتشارات جهاد دانشگاهی. تربیت معلم تهران.
- کریمی‌پور، یدالله (۱۳۹۴). جغرافیا نخست در خدمت صلح، تهران. انتخاب.
<https://www.gisoom.com/book/11183681>
- کمیته ساچر (۱۳۹۳). مسلمانان هند، مترجم: رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. تهران. پردیس قم.
- کوهن، سال برنارد (۱۳۸۷). ژئوپلیتیک نظام جهانی، ترجمه عباس کاردان. ابرار معاصر.
<https://tisri.org/?id=fofnrfxp>
- گلی‌زواره، غلامرضا (۱۳۷۷). سرزمین اسلام‌شناخت کشورهای اسلامی و نواحی مسلمان‌نشین، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- لعل‌نهر، جواهر (۱۳۶۱). کشف هند، ترجمه محمود تفضلی. جلد اول. چاپ دوم. تهران. امیرکبیر.
<https://www.gisoom.com/book/117196>
- لیک و پاتریک ام مورگان (۱۳۸۱). نظم‌های منطقه‌ای: امنیت‌سازی در جهانی نوین، ترجمه سیدجلال دهقانی فیروزآبادی. تهران. پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۰). روابط فرهنگی ایران - پاکستان؛ روابط رو به زوال، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس.
<https://rc.majlis.ir/fa/report/show/804853>
- مؤسسه ابرار معاصر (۱۳۸۵). آشنایی با کشورهای اسلامی ۵ پاکستان، تهران. انتشارات مؤسسه ابرار معاصر.
- نصر، ولی‌رضا (۱۳۸۶). ارتش، اسلام‌گرایی و دموکراسی در پاکستان، اطلاعات سیاسی - اقتصادی. سال بیست‌ویکم. شماره ۲۳۸ - ۲۳۷.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=103174>
- نعمانی هندی، شبلی (۱۳۶۸). شعرالعجم، ترجمه فخر داعی گیلانی. جلد ۳. چاپ سوم. تهران. انتشارات دنیای کتاب.
<https://www.30book.com/Book/56110>
- نمیرانیان، کتایون (۱۳۸۶). زرتشتیان ایران پس از اسلام تا امروز، کرمان، مرکز کرمان‌شناسی.
<https://www.adinehbook.com/gp/product/9646487789>
- وزارت امور خارجه ایران (۱۳۵۵). کلیاتی درباره دولت شاهنشاهی ایران با کشورهای افغانستان، پاکستان و...، تهران وزارت امور خارجه.
- هالیستر، جان نورمن (۱۳۷۳). تشیع در هند، ترجمه آذر میدخت مشایخ فریدونی. تهران. نشر دانشگاهی.
<http://library.alzahra.ac.ir:8080/site/catalogue/121886>
- هرمیداس‌باوند، داود (۱۳۷۸). ریشه‌یابی اجمالی تحولات اخیر و مشکلات فراروی پاکستان، فصلنامه سیاست خارجی. سال سیزدهم. شماره ۲.
- Ahmad, I. (1975) "Economic and Social Changes, in Muslims in India", ed. Zafar Imam, New Delhi: Orient Longman. PP. 231-255.
- Ahmed, A.U., Hill, R.V., Smith, L.C., Wiesmann, D.M., Frankenberger, T., Gulati, K., Quabili, W., Yohannes, Y. (2007) The World's Most Deprived: Characteristics and Causes of Extreme Poverty & Hunger. IFPRI, Washington, DC.
<https://ideas.repec.org/p/fpr/2020dp/43.html>

- Fazil, M. M (2009). Fragmentation of Muslim Politics in Sri Lanka: A Critical Analysis of Sri Lanka Muslim Congress (SLMC). ICOSH09-International Conference on Social Sciences and Humanities, Dec 2-3, National university of Malaysia
file:///C:/Documents%20and%20Settings/Kh.Mir%20Teymuri/My%20Documents/Downloads/Fragmentation_of_Muslim_Politics_in_Sri.pdf
- Fazil, M. M (2005). "The Muslim Factor in Sri Lankan Conflict", Published in Ferks, Georg and Klem, Bart: (ed.): Dealing with Diversity. Sri Lankan Discourses on Peace and Conflict, Netherlands Institute of International Relations.
- Haque, Zakia (2013) Muslims Cultural and Religious Practices as a Minority Group in Nepal. IPEDR. V64. 9.
<http://www.ipedr.com/vol64/009-ICHHS2013-W10020.pdf>
- Heber,Reginald(1826)narrative of a journey through the upper provinnces from Calcutta to Bombay 1824-1825,new delhi nile printing press
<https://www.amazon.com/Narrative-Journey-Provinces-Calcutta-1824-1825/dp/1245627619>
- Hewer, C. T. R, Allan Anderson (2006). Understanding Islam: The First Ten Steps, Hymns Ancient and Modern Ltd.
- Iftikhar, Muhammad Naveed, Fatima Najeeb, Sardar Mohazzam,and Shahida Arif Khan(2015). Sustainable Energy for All in South Asia: Potential,Challenges, and Solutions, A publication of the Sustainable Development Policy Institute (SDPI).
https://econpapers.repec.org/paper/esswpaper/id_3a12275.htm
- Iqbal, M., Amjad, R (2010). Food security in South Asia: strategies and programmes for regional collaboration.Regional Integration and Economic Devel- opment in South Asia, 357.
- Jumbe, C. B. L (2004) Cointegration and Causality between Electricity Consumption and GDP: Empirical Evidence from Malawi. Energy Economics 26, 61-68.
<https://ideas.repec.org/a/eee/eneeco/v26y2004i1p61-68.html>
- Ameerdeen, V (2006). Ethnic Politics of Muslims in Sri Lanka, published by Center for Minority Studies, Sri Lanka.
[file:///C:/Documents%20and%20Settings/Kh.Mir%20Teymuri/My%20Documents/Downloads/socsci-06-00120-v2%20\(2\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Kh.Mir%20Teymuri/My%20Documents/Downloads/socsci-06-00120-v2%20(2).pdf)
- Balsars, P. P (1981). Highlights of parsi history Bombay,y.c.z.a educational & chaartiabale fund.
- Betts, richard (1979). Weapons: india, pakistan, iran: asian survey, Vol.19, No,11.
- Bhattarai,Keshab (2016). Economic Growth and Development in India and SAARC Countries
<https://ideas.repec.org/p/ekd/009007/9631.html>
- Bowker, John (2003). The Concise Oxford Dictionary of World Religions. Publisher: Oxford University Press
- Cantori, J. and Luis and Steven L, Spiegel (1970).The International Politics of Regions: A Comparative Approach) Englewood Cliff ,N, J : Prentic-Hall.
<https://www.jstor.org/stable/3013600?seq=1>
- Chaubey, Gyaneshwer, Qasim Ayub, Kumarasamy Thangaraj (2017). "Like Sugar in Milk": Reconstructing the genetic history of the Parsi population, bioRxiv preprint first posted online,1-23
<https://genomebiology.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13059-017-1244-9>
- Constitution of the Islamic Republic of Pakistan(2012). National assembly of Pakistan.
<http://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC127521>
- Constitution of the Peoples Republic of Bangladesh (1972). International relations and security network primary resources in international affairs (pria).
- Constitution of the Republic of Maldives (2008). LLB. (Hons), (Birmingham), LLM. (London), Barrister-at-Law (Lincoln's Inn).
- Encyclopædia Britannica (2013). Parsi (people), Britannica.
<https://www.britannica.com/topic/dakhmacom>
Retrieved on.

- Rafi Khan, Shaheen, Faisal Haq Shaheen, Moeed Yusuf & Aska Tanveer (2007). Regional Integration, Trade and Conflict in South Asia, Sustainable Development Policy Institute, Islamabad, Pakistan.
<https://www.semanticscholar.org/paper/Regional-Integration-%2C-Trade-and-Conflict-in-South-Khan-Shaheen/3664ad96>
- Rashadkhan, Muhammad and Abdul Qayyum (2007). Dynamic Modelling of Energy and Growth in South Asia, The Pakistan Development Review 46: 4 Part II (Winter) PP.481-498.
- Rasul, Golam (2016) Managing the food, water, and energy nexus for achieving the Sustainable Development Goals in South Asia, Environmental Development 18/14-25 Journal of African and
https://www.pmf.unizg.hr/download/repository/Managing_the_food%2Cwater%2Cand_energy_nexus_for_achieving_the....pdfAsian_Studies_Vol.39_1-5
- Rasul, G (2014). Food, water, and energy security in South Asia: a nexus perspective from the Hindu Kush Himalayan region. Environ. Sci. Policy 39, 35-48.
- Rasul, G., Sharma, B (2015). The nexus approach to water-energy-food security: an option for adaptation to climate change, Climate Policy
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14693062.2015.1029865>.
- Robinson, Francis (2016) Islam in South Asia. 9780195390155 Oxford Bibliographies
<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-obo-9780195390155-0079.xml>
- Shamim Ahmad Wagay (2018). Indo Iranian Relations Travelling Through Ages, International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature, Vol. 6, Issue 2, Feb 2018, 33-52.
- Malik, Iftikhar, H (2002). Religious Minorities in Pakistan. Minority Rights Group International.
- Malik, Jamal (2008). Islam in South Asia A Short History, Leiden, Boston.
- Nawaz Khan, Muhammad (2016). Geopolitics of Water in South Asia, Journal of Current Affairs Vol. 1, Nos.1&2.
<https://ipripak.org/journal-of-current-affairs-Vol-1-nos-12-2016/>
- Nehru, Jawaharlal (1961). India's Foreign Policy, selected speeches, September, the Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, Delhi
<https://www.amazon.com/Indias-foreign-policy-Selected-September/dp/B0000CR0HO>
- Niyaz, Mr. Dr. Abbokar Siddiq (2018). Socio-Economic Indicators for the Development of Rural Muslim Communities: A Meta-Analysis from India, International Journal of Management Studies Vol.V, Issue-2(3), 1-16
http://researchersworld.com/ijms/vol5/issue2_3/Paper_03.pdf
- Nourian, H. E. Hassan (2014). India and Iran on the threshold of Strategic Relations', in R. Sidda Goud and Manisha Mookherji (ed), India and Iran in contemporary Relations, Allied Publishers Pvt.Ltd., New Delhi.
- Paymaster, rostom burjorji (1954). Early history of the parsees in india, Bombay, felavnari mandli
<https://www.amazon.com/Early-history-Parsees-India-D/dp/B0007J0X6K>
- Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life (December 2012), The Global Religious Landscape: A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010 (PDF), Pew Research Center, retrieved 20 September 2016
<https://www.pewforum.org/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>
- Pew Research (2011) Muslim Population by Country, Retrieved 23 October 2013. Chapter 1: Religious Affiliation retrieved 4 September 2013.

- Vidyarthi, Harishankar (2015). Energy consumption and growth in South Asia: evidence from a panel error correction model, *International Journal of Energy Sector Management*, Vol. 9 Iss 3 PP:1-23.
- World Bank (2013). South Asia water: Irrigation and drainage (online).
<https://www.worldbank.org/en/programs/sawi>
- Worldbank (2016). World Bank Group-International Development, Poverty & Sustainability.
- Yusoff, Mohammad Agus, Athambawa Sarjoon, Nordin Hussin and Azhar Ahmed (2017). Analyzing the Contributions of the Sri Lanka Muslim Congress and Its Founder-Leader to Muslim Politics and Community in Sri Lanka, *Soc. Sci.* 2017, 6, 120.1-17.
[file:///C:/Documents%20and%20Settings/Kh.Mir%20Teymuri/My%20Documents/Downloads/soc-sci-06-00120-v2%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Kh.Mir%20Teymuri/My%20Documents/Downloads/soc-sci-06-00120-v2%20(1).pdf)
- University portal (2018). of Dhaka & Rajshahi & Chittagong
[https://www.google.com/search?q=96.+University+portal+\(2018\).+of+Dhaka+To+Rajshahi+To+Chittagong&tbm=isch&so](https://www.google.com/search?q=96.+University+portal+(2018).+of+Dhaka+To+Rajshahi+To+Chittagong&tbm=isch&so)
- Live mint portal (2015). Indian IT services exports seen growing 12-14% in year ahead. at: uk.reuters.com
- Statista (Countries- with- the- largest- gold- reserves) (2018) [statista.com/statistics/267998/countries-with-the-largest-gold-reserves/](https://www.statista.com/statistics/267998/countries-with-the-largest-gold-reserves/)
<https://www.statista.com/statistics/605661/distribution-of-gold-reserves-worldwide-by-select-country/>
- Eia (2018). Annual Energy Outlook, eia.gov/outlooks/aeo
<https://www.eia.gov/outlooks/aeo/pdf/AEO2020%20Full%20Report.pdf>
- Siddique, uhammad (2001). Muslim Population in the Kingdom of Nepal: Some Outstanding Features. *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 21, No. 2, 333-343.
[https://www.google.com/search?q=Siddique%2C+muhammad+\(2001\)+Muslim+Population+in+the+Kingdom+of+Nepal%3A+Some+Outstanding+Features.+Journal+of+Muslim+Minority+](https://www.google.com/search?q=Siddique%2C+muhammad+(2001)+Muslim+Population+in+the+Kingdom+of+Nepal%3A+Some+Outstanding+Features.+Journal+of+Muslim+Minority+)
- Snedden, Christopher (2016). Shifting Geopolitics in the Greater South Asia Region, Asia-Pacific Center for Security Studies
https://www.jstor.org/stable/resrep14025?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Sumner, A (2012). Where do the poor live? *World Dev.* 40 (5), 865-877.
- Thakur, R. and Wiggen, O (2004). South Asia in the world Introduction: South Asia's manifold challenge to the international community, Tokyo, New York and Paris: United Nations University Press.
<https://collections.unu.edu/eserv/UNU:2441/pdf9280810936.pdf>
- Thapliyal, S (1999). Potential for Cooperation in South Asia: the Need for a Sub-Regional Approach, *South Asian Survey*. No: 6
Ahmer Bilal Soofi (2010) Water War with India?. Dawn, February 20.
- Thapliyal, S (1999). "Potential for Cooperation in South Asia: the Need for a Sub-Regional Approach", *South Asian Survey*. No: 6
<https://ideas.repec.org/a/sae/soasur/v6y1999i1p51-61.html>
- Twinning, Daniel (2008). India's Relations with Iran and Myanmar: "Rogue State" or Responsible Democratic Stakeholder? *India Review*, 7 (1) PP.1-37.
- Unisa, Sayeed, R.B. Bhagat, and T.K. Roy (2009). Demographic Predicament of Parsis in India. Paper presented at XXVI IUSSP International Population Conference 27 September to 2 October.
<https://docplayer.net/21030670-Demographic-predicament-of-parsis-in-india.html>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی